

ACADEMIA ROMANA

ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL

CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEŪ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

ESTRAS DIN

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

Seria II. — Tom. XVIII

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE.

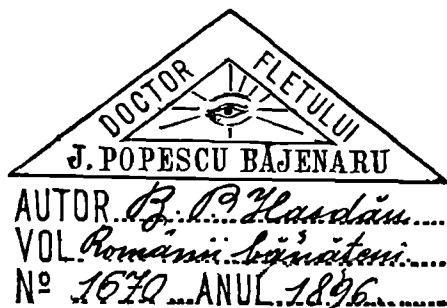

BUCUREȘCI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL

16, STRADA DOAMNEI, 16

1896.

ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEU

Membru al Academiei Române.

Ședința de la 2 Februarie 1896.

P R E F A Ț A

În anul acesta 1896, Ungurii serbeză jubileul lor de 1000 de ani, de când sêlbatecul Arpad devenise stăpân al Pannoniei. Un jubileu avem și noi, Români, tot în anul acesta 1896; un jubileu nu de 1000, ci de 1500 de ani, și nu un jubileu de victoria sêlbăteciei, ci un jubileu de rêsândirea civilizațiunii. Sunt acum 1500 de ani, la anul 396 după Crist, sântul Nichita, Român din Dacia și episcop al Daciei, după ce propagase cultura creștină printre Iunî, a făcut o călătorie la străbuna Romă, pentru ca pe malurile Tibrului să salute Columna lui Traian în numele Daciei. Este un jubileu mai lung și mai frumos decât jubileul lui Arpad. Acestui jubileu al Daco-românului sântul Nichita, civilisatorul Iunilor, un far de lumină în mijlocul barbariei, îi închin eu lucrarea, pe care o presint acum Academiei Române.

2 Februarie 1896.

Din toate regiunile locuite astăzi de Români la nord de Dunăre, *Bănatul* și *Oltenia*, cu prelungirea lor cea comună în țera *Hațegului*, sunt singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamului românesc, — un cuib de unde se romaniză treptat țărilor spre apus, spre crivăț și spre resărit, ba indirect și cele de peste Dunăre, cuibul mereu descărcându-și prisosul, dar rămânând tot-d'a-una plin.

Și nici nu putea să fi fost un alt cuib, întru cât Bănatul și Oltenia au fost cele dintâi porțiuni, pe care le cuceriseră în Dacia legionarii Romei și fără menținerea cărora ei nu puteau stăpâni restul Provinciei Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cine-va că colonizarea romană a fost mai compactă și mai solidă în Transilvania sau pe așuri, unde ea era mai depărtată de Italia și tot-odată mai apropiată de lumea cea barbară din Orient.

Deși învecinate, totuși Bănatul și Oltenia nu se confundă întru cât-va decât numai pe la Orșova și pe la Mehadia, având o liniă de demarcațiune firească pre bine determinată prin acel creșet al Carpaților, care tocmai între ele se lasă jos și trece Dunărea, pentru a se uni de dincolo cu Balcanii. Din această cauză expansiunea elementului românesc din Bănat se operă mai în specie spre Pannonia, iar a elementului românesc din Oltenia tindea mai cu samă spre Nistru

Migrațiunii dela Olt spre Timiș și vice-versa, firesce, s'au întâmplat nu odată, și una din ele bună-ora, în timpii moderni, a dat naștere în Bănat unei populațiuni oltenesci, așa numiților *Bufani*, care nici până astăzi nu s'au confundat cu *Frătuții* sau Bănățenii proprii șiși. Tocmai acesta însă dovedește că Oltenia și Bănatul, deși se întăriau din când în când reciproc prin revărsarea

prisosului poporațiunii într'o parte saŭ în cea-laltă, totuși își păstraŭ fie-care câte o individualitate deosebită.

Lăsând acum la o parte Oltenia, despre care se pôte vedé mai ales în studiul meŭ «Basarabiî», să ne oprim cu tot dinadinsul asupra Bănatului, examinând în privința'i mai de aprópe:

- I. individualitatea dialectală;
- II. individualitatea teritorială.

I. Individualitatea dialectală a *Bănatului*.

Acéstă cestiune ni se presintă sub doué puncturî de vedere:

1. elementul lexic;
2. elementul fonetico-morfologic.

Este ciudat că pentru ambele aceste puncturî, fruntașii literaturéi române din Bănat: Iorgovicî și Țichindél, fără a vorbi de scriitorii cei nouî de acolo, nu ne oferă aprópe nici un material, căci dînșii n'aŭ scris *bănățenesce*, ci în limba literară cea tipică, răspândită la toți Româniî prin cărțile bisericesci. Tot atât de puțin se pôte culege din gramatica cea scrisă de Bănățenul Diaconovicî-Loga.

1. *Elementul lexic.*

Intr'o scrisóre din Pesta dela 1 August 1871, publicată atunci în Columna lui Traian pag. 117, eŭ ȝiceam între altele:

«Scólele fiind în vacațiune, Biblioteca Universităȝii din Pesta «este închisă Mulȝumită amabilităȝii d-lui Dr. Francisc Toldy, profesor, bibliotecar și unul dintre învăȝaȝii cei mai renumiȝi ai Ungariei, ea mi-se deschise pentru vre-o trei ore. Acest interval, mai «mult decât scurt, mi-a procurat totuși ocasiunea de a face doué «descoperiri fórte preȝiose, mai cu samă din punctul de vedere «al lingvisticeî române. Coa dintâiŭ este un manuscript cu totuŭ «necunoscut, întitulat: Dictionarium Valachico-Latinum...»

Mai târȝiŭ, pe la 1878, același manuscript ademenise în trecét băgarea de samă a d-lui N. Densușianu, care 'l menȝionéză în

interesantul seŭ raport despre misiunea sciințifică ce i se încredințase din partea Academiei Române, Anale ser. II. t. 2 secț. I. p. 202.

Nici eŭ însă la 1871, nici d. N. Densușianu mai în urmă, nu studiarăm manuscriptul în cestiune mai de aproape, ci numai dără în pripă, ceea-ce ne rătăcise pe amîndoi, ast-fel că eŭ îl consideram de provenință transilvană și anume de pe la 1700, iar urmașul meŭ îl credea scris la 1742 și cuprinđend «166 pag. + 9 foi»; patru aserțiuni —două ale mele și două ale d-sale — de o potrivă inexacte.

În vara din 1883, eŭ mă oprisem în Pesta mai multe ȝile pentru a trage o copiă de pe o bună parte a manuscriptului. De aci, întorcându-mă în țeră, el mi s'a trămis chiar la Bucuresci, grațią extremei amabilităȝi a capilor Bibliotecei Universitare din Pesta, dd. Dr. Szilágyi și Dr. Szádeczky. În acest mod eŭ am putut să-mi întregesc lucrarea și s'o mai revăđ, avênd originalul de 'nainte ochilor.

Înainte de 1742, Dictionarium Valachico-Latinum formă un volum nelegat de 172 pagine, aruncat unde-va cu ne'ngrijire, așa că ultimele șese foi, începênd dela pagina 161, mucediseră de umeđelă. Ajuns în acêstă jalnică stare, manuscriptul a fost dat ca să se lege în pele la un loc cu 92 foi de hârtiă albă. Legătorul era atât de nedibaciu, încât din unele foi a tăiat câte un rînd scris, saŭ cel puțin o parte din litere. După ce s'a legat bine-reŭ, posesorii succesivi aŭ început a scrie câte ceva pe foile cele albe, dintre cari unul: «Itinerarium An. 1742 à 28 9bris ad 16 10bris. Cibinium. Szelendek vel Stolzenburg. Markseg etc.», iar altul: «Connotationes ex Adagiis. Anno Salutis MDCCLXX.» Aceste diverse notițe fiind scrise tôte în urma legării, rîndurile lor aŭ rēmas intacte la mărĝini. Faptul este dară că Dictionarium, muced deȝă în parte pînă a nu fi trecut prin fōrfecile legătorului, e cu mult anterior anului 1742.

Înainte de a se da la legat, manuscriptul pare a fi colindat prin diferite mână. Scris de autorul seŭ cu o cernelă rădăciniă, aproape gălbuiă, și cu o ortografiă propriă, mai mult saŭ mai puțin raționată, despre care noi vom vorbi mai la vale, el s'a completat

apoi din când în când cu câte un cuvânt scris la margine de alt cine-va, ba chiar de alți doi și trei, cu o cernelă generalmente neagră sau negricioasă, cu ortografia curat unгурéscă și cu o învederată neprecepere a foneticei române. Cel mai vechiu dintr'acești adăugători a scris întregile două pagine 171 — 172 dela fine. Un altul și-a însemnat numele «Loncsa Josika» pe pag. 20. Mai sînt vr'o câte-va adausuri cu mîna posesorului dela 1742, care tot el pe primele patru pagine s'a încercat a da sinonimica ungară a cuvintelor române, de ex.: «Abure. Vapor. (Goz. Parah).»

Iată și un fac-simile de pe pag. 16:

Bébérk Obsecator Bébury.
 Bécuérk Vilkco
 Bédé, sel'áde Fratr Major, natu
 Bégérk Imporád bádrera Ugor Frakó
 Bégérk Lano ruluw pp uniolas.
 Belos B'honus Phlogonakicus
 Benyesh Humos cudo
 Benyesh Humos cudoens Ungarungabund
 Benyeshk—
~~Bénicák~~
 Bélesh. Cucnio Decurco
 Béhe B'conarius Decurarius
 Bélini Cucniario Decurario
 Béheor Cucniator
 B'elony Bos albu
 B'elgradul Ungurak Alba Regalis
 B'elgradul Turorak Alba Graeca. Turorak
 B'elgradul Ardaluluj Alba Julia
 B'él. — Albus Belu jagud Vambak
 Benuesh Doleo
 B'enuesh. Ago ad aliquo Tracto Curageo
 B'enuesh—
 B'enuesh—
 B'enuesh—
 B'enuesh—
 Beracesh Amicus

În acest fac-simile totul e scris de aceeași mână și cu aceeași cernelă, afară de:

«Vel Bāde. Frater major natu».

«Badicza. Uxor Fratris».

«Belusagul. Vanitas»;

adaosurī doveditōre cā acela care le făcuse — și este anume adăugătorul cel [mai vechiū — nu sciea bine romānesce, după cum o scieaū și mai puțin cei-lalți adăogătorī posteriorī; pe când autorul primitiv poseda limba romānă în perfecțiune, adecā dialectul seū provincial.

Dacă vom considerā acum cā:

1. manuscriptul a fost legat nu mai târđiū de anul 1742, probabilmente însă înainte de acel an;

2. pīnă a nu fi fost legat, el trecuse prin vr'o doi sau trei stāpāni, carī il adauserā pe rīnd;

3. înainte de a fi fost adaus în acest mod, el zācuse un timp ore-care în umeđelā, unde cāt p'aci erā sā se strice;

4. în tesā generalā, manuscriptele schimbā pe posesoriī lor cu mult mai încet decāt cārțile tipārite;

dacā—đic—vom luā în samā tōte acestea, atunci va fi o socotelā fōrte cumpētātā de a pune data dicționarului în cestiune, așa cum eșise din condeiul primului autor, cu vr'o cincī-đeci de ani înainte de 1742, adecā în a doua jumātate a secolului XVII.

Sub raportul hārtiei, primele 172 pagine, adicā Dicționarul propriū đis, se deosebesc cu totul de cele 92 foi adaose la legarea cārții. Aceste din urmă sīnt de o hārtiā grōsā fāră nici un semn de fabricā. Cele dintāiū sīnt de o hārtiā finā, avēnd ca semn de fabricā: de o parte, douē chei încrucișate; de alta, acele trei glōnțe și douē litere, carī aprōpe tot așa figurēzā în documentele romāne de pe la începutul secolului XVII și chiar de pe la capētul secolului XVI, de exemplu în actele dela 1596, 1605 și 1636, reproduse în «Cuvente den bătrāni» t. 1, p. 66, 140 și 229. Același semn peste tot, atāt glōnțele cu literele precum și cheile, ba încă întocmai aceiași calitate de hārtiā, ne întimpinā într'un zapis inedit din 30 Decembre 1680 al Episcopiei de Argeș, aflātor în Archivul Statului din Bucureșci. Iatā-ne darā iarășī în a doua jumātate a

secolului XVII, ca și pe temeiul celor patru considerante de mai sus. Aci însă, ca și acolo, rămâne deschisă posibilitatea ca manuscrisul să fie mai vechi.

Să se observe, că singurul oraș din Moldova, pe care 'l menționează Dictionarium, este Suceva. Această particularitate, la prima vedere, ar permite a urca data manuscriptului pînă la anul 1600 și chiar mai sus, căci de atunci încôce Suceva perde ori-ce însemnătate față cu Iașul, noua capitală a Moldovei. Noi totuși nu punem un mare temei pe această împregiurare, de oră-ce autorul putea să fi cunoscut numele Sucevei din fântâne mai vechi, în cari nu va fi găsit nimic despre Iași. Nu avem decît a cită un exemplu. Intr'o carte a lui Paul Conrad Balthasar Han, intitulată «Alt und Neu Pannonia» și tipărită în Nürnberg la 1686 in-4°, se dă următoarea enumerațiune a orașelor Moldovei: «Die vornehmsten Märkte «(dann es gibt keine Stadt darinnen) in der Moldau sind Zuccavia «oder Soczova (ein anderer Author nennets Suchana) da sich der «Fürst aufhält, Niemeck, so allein mit dem Schloss Romaniwiwar «unter allen andern mit einer Maur umgeben, Vasluy, Totras, «Barlaw, Varna (?), Orazzonja, Cutinari und Cocina». Pe prima linie Suceva ca reședință princiară, apoi despre Iași — nicăiri, și acesta la 1686! Iată dară că rămânem și aci de o cam dată plus-minus în a doua jumătate a secolului XVII.

Un criteriū interesant în aparință, este că autorul cunoșce dejă porumbul: «kukurudz», pe care primul seū adăugător îl are de asemenea în lista plantelor dela finea manuscriptului: «turcicum triticum — kukuriza.» În România porumbul, moldovenesce popușoiū, s'a introdus cam pe la începutul secolului XVIII. Mai 'nainte, rolul acestei cereale jucă la noi meiul, după cum o spune un misionar catolic din Moldova într'o scrisore din 1670: «totus ille populus pane ex milio vescitur» (ap. Kemény, Ueb. d. Bisthum zu Bakov in Kurz's Magazin t. 2 p. 76). Acesta însă nu formeză o obiecțiune seriösă contra vechimii manuscriptului. În mai totă Europa, porumbul a fost bine cunoscut încă din secolul XVI, dacă nu în cultura de câmp, cel puțin în grădinăria (cfr. Hehn, Kultur-

pflanzen, ed. 3, p. 443 —4). Afară de acesta, în manuscris figurază «kukurudz» fără nici o explicațiune. Cuvîntul mamaligă nu e de loc. Vorba malaiū, «mélaj», e tradusă prin «milliaceus panis», adecă pâne de meiū, «panis ex milio» după expresiunea misionarului de mai sus. Mai pe scurt, ne aflăm tot în secolul XVII.

Dacă nu timpul, încăi locul unde s'a scris Dictionarium, iar prin urmare dialectul pe care 'l represintă, se pôte precisă cu destulă certitudine; și iată cum.

Din Moldova, precum am vădūt, autorul cunósce numai Sucéva.

Din Țera-Românescă, el indică trei localități, tóte de o însemnătate istorică:

«Argish. Oppidum în Valachia Transalpina».

«Bukureshty. Oppidum Valachiae Transalp».

«Kraiova. Oppidum Transalpinae».

Pe lîngă acestea, o particularitate interesantă:

«Olt. Aluthas fl.»

«Oltan.»

Din Transilvania următórele:

«Bélgradul Ardaluluj. Alba Julia».

«Deva. Arx in Transylvania».

«Haczeg. Districtus sub Comitatu Hunyad».

«Koloshvar. Claudiopolis».

«Sibiny. Cibinium».

«Strej. Fluvius Haczagiensis».

Din acest tabel de un-spre-șeci numi, noi ne încredințăm dejă că partea occidentală a Țerei-Românesce (Craiova — Olt. — Oltan) și a Transilvaniei (Sibiny. — Deva. — Haczeg. — Strej), adecă partea cea apropiată de Bănat, era mai familiară autorului, căruia Clujul îi este cunoscut numai sub forma ungarésce Koloshvar, iar Brașovul și Făgărașul de loc.

Dacă trecem acum la Bănat, Dictionarium ne dă următórea nomenclatură:

«Kriesova. Nomen pagi».

«Logosh. Logassium. Oppidum Hung. Infer.»

«Macsovă. Pagus în districtu Sebesiensi».

«Marga. Pagus în fine Portae ferreae».

«Marmure. Porta ferrea. Angustiae Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris».

«Strem Sirmium. Platea Caranseb. nomen».

«Teius. Tilietum. Promontorium Caransebesiense».

«Timish. Themisus fl.»

«Timishan. Themisiensis».

«Timishora. Themisvarium. Themisiopolis».

Să mai adăogăm:

»Krish. Fluvius Chrysus».

«Krishan. Accola Chrysij».

«Krishenesk. Chrysiensis».

Din toate acestea rezultă nu numai că autorul era Bănățen, dar încă anume din regiunea Lugoșului.

În manuscriptul întreg nu sînt nicăiri menționate nise simple sate sau puncturi topografice fără vre-o importanță, afară de cele cinci: Criciova, Maciova, Marga, Strem, Teiuș, și mai încă altele trei, despre cari vom vorbi mai la vale, toate în vecinătatea Lugoșului, precum nu departe de acolo și Marmure. Căutând în Hornyánszky (Geograph. Lexikon d. Königreichs Ungarn, Pest, 1858), noi vedem că Criciova (Kricsova) este un sat românesc cu vr'o 900 locuitori; Maciova (Macsova) un alt sat românesc cu vr'o 300 locuitori; Marga, Țisă și Vama-Margă, iarăși un sat românesc cu vr'o 1200 locuitori; câte-trele în așa numitul «cerc al Lugoșului» (Bezirk Lugos), la marginea Hațegului, de unde vine cunoștința mai de aproape cu această singură parte a Transilvaniei.

Autorul dară, cu o perfectă siguranță, este un Bănățen din Lugoș.

Și tocmai acesta ne deschide un câmp de cercetări, căci tocmai regiunea Lugoșului, cuprinzînd Caransebeșul cu hotarul Hațegan, și tocmai în a doua jumătate a secolului XVII, între 1640—1700, eră din partea Românilor teatrul unei remarcabile mișcări literare 0re-cum omogene, adecă românește cu litere latine.

Pe acest teatru ne sînt cunoscuți pînă aci trei actori: Ștefan

Fogarasi, Mihaiŭ Haliciŭ ŝi Ion Viski, cãtrã carĩ se mai adaugã acum un al patrulea, ba incã cel mai prețios.

Despre Fogarasi, a se vedẽ Cuvente den bãtrãni t. 2, pag. 724 — 27. Preut din Lugoș, «Symista Oppidi Lugas», el a publicat la 1647 în Alba-Julia: «Catechismus Latino-Ungarico-Valachicus», 48 foi in-8º, unde se scrie romãnesce cu litere latine, de ex.:

«Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel ă tot Puternik, roditorul ătseruluj ŝi ă poementuluj etc.»

Halicŭ, din Caransebeș lângã Lugoș, a publicat în Basel la 1674 un vers în onõrea amicului seŭ dr. Franciscus Papai, retipãrit apoi în «Succincta Medicorum Hungariæ et Transilvaniæ Biographia», Leipzig, 1774, p. 127 — 8, de unde l'a reprodus într'un mod cu totul greșit rãposatul Pumnul în «Lepturariu romãnesc» t. 3 pag. 67—8, ŝi pe care noi il dãm aci dupã o copiã corectã, fãcutã de d. N. Densușianu:

Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Apollo,
La totz, ketz szvente 'n Empereczie sedetz,
De unde kunostince asteptem, si stince: fericse
De Amstelodam, pren chetz szte 'n omenie tipar.
Legse derapteŭau dat frumosze csetate Geneva;
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindetz mæne sorory, ku cseszt nou oszpe: 'nainte;
Fratzi, Fretaczi, Nymphele, pasze kurund
Domny buny, Mary Doctory, Daszkeli, 's bunele Domnæ
Cu patse ej fitz, cu payne si szare rugem.

În fine, Ion Viski este o interesantã descoperire a d-lui Dr. Silasi în biblioteca Colegiului Reformat din Cluj, unde d-sa a dat peste un gros manuscript intitulat:

«A luj szvent David, kraj si prorokul o szutyte si csincs dzeos de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697».

A se vedẽ studiul d lui Silasi în revista Transilvania, 1875, No. 12, 13 ŝi 14, unde d-sa constată cã Psaltirea lui Viski a fost «scrisã ăparte în Sântã-Mãria (Boldogfalva) lângã Hațeg, parte în Gioagiul-

«de-jos, în cari comune respectivul pare a fi fost predicator re-format».

Ceea ce a scăpat din vederea d-lui Silasi, este că însuși numele scriitorului în cestiune indică o localitate, probabilmente aceia de unde se trăgea el însuși, sau cel puțin familia sa. Viski, cu postfixul unguresc adjectival *i*, însoamnă «din Viska». Ei bine, peste Carpați se află trei sate românesce numite Visca, din cari două în țera Hațegului (Windisch, Georg. d. Siebenb. 1790, p. 111—112), iar unul în Bănat lângă Lugoș (Hornyánszky, op. cit. p. 406). În acest mod, dacă nu prin locul unde trăia, încă prin origine, Ion Viski era Hațegan sau Lugoșan, una din două.

D. Silasi crede că Psaltirea din 1697 ar fi o copie după un original «de pre la mijlocul secolului XVII, de nu și mai de mult». D-sa totuși nu ne dă despre acesta nici o probă decisivă; ș'apoi puțin ne importă o distanță de câți-va ani în plus sau în minus.

Lângă Fogarasi, lângă Halicîu, lângă Viski, ca represintând aceiași mișcare literară curat lugoșenă dintre 1640—1700, mai avem dară acuma pe acela căruî i se datoresce Dictionarium Valachico-Latinum și pe care noi îl numim Anonymus Lugoshiensis, pe cât timp nu scim cum îl chiamă. În adevăr, pe pag. 172 a manuscrisului el scrisese ce-va în curmeziș, de unde se mai pôte recunoște: «... Iacobus Olass.» Dar ore să fie acesta numele autorului, iar nu cum-va al vre-unui alt personagiū? Deși în apropiere de Lugoș se găsește un sat românesc numit Ollóság, de unde putea să fi fost acel Olass, totuși noi preferim a nu riscă o soluțiune, pe care de o cam dată nimic n'or argumenteză.

Fogarasi, Halicîu, Viski și Anonymus Lugoshiensis scriū românesce cu litere latine, luând toți de basă ortografia ungurască, pe care însă ei o modifică de o potrivă într'un mod esențial; de exemplu :

pentru *ă* și *â* sau *î* întrebunțeză pe *e*, fie simplu, fie scurtat;

pentru *j* întrebunțeză pretutindenî același semn ca pentru *ș*, nefăcând nici o distincțiune între ambele sonuri, deși ortografia ungurască are *zs* pentru al nostru *j*, iar *s* pentru *ș*;

pentru *ea* întrebuițeză pe *a*, iar pentru *oa* pe *o*.

Ortografia cea mai puțin ungerescă este a Anonimului, care pe *s* nu'l scrie ungeresce prin *sz*, nici pe *ș* ungeresce prin *s*, ci pentru cel dintâiu pune pe *s*, iar pentru cel-lalt compozițiunea *sh*, luată nu dela Englesă, ci din grafița unor dialecte slavice meridionale, veđi bună oră la Katancsich, *De Istro ejusque adcolis*, *Budae*, 1798, p. 283.

De altmintrelea transcripțiunea la toți e destul de confusă, scriindu-se același son *k* prin *k* și prin *c*; același son *ce*, *ci* prin *cs* și *ts*; același son *ț* prin *cz*, *tz*, *c*; același son *ge*, *gi* prin *ds* și *gs* etc.

Cea mai ungerescă, ba chiar de tot lipsită de simțul foneticeii române, este ortografia continuatorilor Anonimului, cari se recunosc dela prima vedere a fi fost Maghiari. Ca specimen mai lung, iată o urare poporană, transcrisă pe prima din foile cele albe adause la legarea manuscriptului :

Pentru Mine
 Pentru Tine
 Pentru Noj
 amandoj. Si
 Kuztanti la noj.
 Pentru Mine
 Pentru Tine
 Pentru noj aman
 doj
 Pentru Kásza
 Pentru Másza
 Pentru drága sapo
 nyásza

Vom observă în parentesă curioasa coincidență a acestui cântec cu un altul de pe la 1680, citat cu ortografia polonă în «*Vita Constantini Cantemirii*» (ed. Acad. Rom. p. 43) :

Constantine,
 Fudze bine,
 Niczi aj Casa,
 Niczi masa,
 Niczi draga dzupiniasa...

Fogarasi scriea la 1647, Ialicîu la 1674, Viski la 1697. Pentru Anonymus Lugoshiensis nu se pôte fixa o dată precisă. Din tôte considerațiunile însă de mai sus, cată să'l punem mai aprópe de Fogarasi decât de Viski, cam pe aceeași liniă cronologică cu Ialicîu, căruia el pôte să'î fie anterior, dar nici într'un cas nu este mai nou decât acesta.

Orî-cum ar fi, Dictionarium Valachico-Latinum este cel mai vechiŭ vocabular al limbei române, adecă traducênd din românesce într'o limbă străină, iar nu vice-versa, după cum traduc, de ex., din slavonesce în românesce acele glosare din secolul XVII, despre cari noi am vorbit în «Cuvente den bătrâni» t. I. p. 260 etc. Și ce vocabular! Peste *cincă miă* de cuvinte.

D. V. A. Urechîă, dintr'o călătorîă făcută la Copenhaga, a fost adus însemnarea cum-că în Biblioteca Regală de acolo se află un vechiŭ «Vocabularium Valachicum.» Nu ne aducem aminte, unde anume și în ce fel de termenî a fost publicată acea notiță. Adresându-ne însă la d. Bruun, eruditul bibliotecar dela Copenhaga, iată ce ne-a respuns într'o epistolă din 22 Octobre 1883: «Certes, j'ai devant moi un petit manuscrit intitulé: Vocabularium «Valachicum, qui sur 17 pages contient un vocabulaire d'environ «170 mots valaques accompagnés d'une traduction latine. Mais ce «manuscrit est composé à la dernière moitié du XVIII-e siècle «par un dilettante danois, qui s'est occupé de beaucoup de choses «littéraires et linguistiques; la valeur scientifique en est, sans «doute, nulle». In scurt, manuscriptul dela Copenhaga abia merită de a fi menționat și nu merită de a fi descoperit.

Peste doi secolî după Anonymus Lugoshiensis, noi nu găsim decât vr'o 10,000 de cuvinte în marele Lexicon Budan dela 1825, lucrat—după cum se țice pe frontispiciŭ—«de mai mulți autori în cursul a trei-șeci și mai multor ani». Ce colosală muncă presupune dară prima încercare de acéstă natură, făcută de un singur om!

«Dictionarium Valachico-Latinum», așa cum îl posedăm noi, nu este terminat. Dela cea dintâiŭ pagină autorul începe deja a-și

completa opera, adăugând la margine cuvintele cele uitate. Aşa în rînd cu «Acě. Filum» el pune acolo «Ac», remas fără traducere. Aducem acest singur exemplu, căci aci s'a întămplat ce-va fôrte ciudat. Adăugătorul cel dela 1742, găsind pe acest «Ac», scrise după el «zérna», eşind ast-fel «Λ czérna», sinonim unguresc pentru «ață», pe când bîetul «Ac=Acus» dispăre cu totul.

Apoi ordinea alfabetică nu e păzită cu stricteță, fiind-că autorul se pregătia, firesce, a recopia manuscriptul întreg, după ce odată își va fi isprăvit lucrarea.

Multe vorbe sînt scrise numai romănesce. Se vede că, întimpinând vre-o dificultate de a le traduce bine lătinesce, autorul își rezervă acéstă sarcină pentru urmă. În unele casuri însă, traducerea lipsesce numai pentru derivatele dintr'un cuvînt tradus deja mai sus, ceea ce indică din partea lixicografului dorința de a merge iute înainte cu adunarea materialului romănesc, fără a se opri la tréba secundară a găsirii equivalentului latin. De exemplu: «Férék. Polio. Ferekěturě.—Ferekětör».

Între cuvintele cele lăsate fără explicațiune vedem :

«Tinkova.—

«Zegusheny.—

«Zorlincze.—»

Câte-trele sînt numiri de sate de lîngă Lugoș. După repertoriul lui Hornyánszky, Tinkova numără astăzi 750 locuitori, Zegușeni (Zagushen) vr'o 600, Zorlința (Zorlencz-mare și Zorlencz-mik) peste 3000 împărțiți în două comune.

Iată dară încă o probă, dacă ar mai fi nevoie după cele date mai sus, despre lugoșanismul autorului.

Si ceea-ce adaugă fôrte mult la valoarea operei sale, este tocmai că el se ține cu stăruință de dialectul seŭ natal, ca și când n'ar fi cunoscut de loc limba cea tipică de prin cărțile române din secolii XVI și XVII. După cum Psaltirea Șcheiană, popa Grigorie din Măhaciu și Codicele Voronețian ne au conservat cu scrupulositate un sub-dialect transilvănén stins fără altă urmă, după cum mitropoli-

tul Dosofteiu fonografiază sub-dialectul moldovenesc, tot așa cea mai scrupuloasă conservare a sub-dialectului bănățen se datorește lui Anonymus Lugoshiensis pe prima liniă, de aci pe a doua liniă lui Ion Viski, apoi întru cât-va lui Fogarasi și lui Ilalicu.

Judecând din cele cincă miș și mai bine de cuvinte despre planul autorului, noi nu ne sfim a afirmă că, dacă lucrarea sa ar fi isprăvită, Români ar avé de doi secolî un cap-d'operă lexicografic, nu numai cu vorbe comune și cu numiri topice, dar încă :

cu forme duble, de ex : mikutel și mitutel, nime și nimene, prënd și prëndzesk, kurt și skurt, tikvă și tiukë, straitzë și traistë etc. ;

cu expresiuni copilăresci, de ex. : abushile «infantium incessus «quadrupes», papë «panis infantili sermone», placse «nomen lusus cum lapides jaciuntur ad metam» etc. ;

cu termenî de choreografia poporană, de ex. : Iepuraska «saltus hajdonicus», un fel de danț hoșesc ;

cu interjecțiuni țerănesci, de ex. : hesh «vox gallinas pellentis», ho «vox continentis pecora», hop «vox saltantis», aos «heus» etc. ;

cu o bogată sinonimică, de ex. patru numî pentru șorece : so-recse «mus», spurk «mus», somek «mus», hercz «mus»..

Ca specimen, publicăm aci întrégă litera *M*, care se începe cu numărul 2390. Am pus cu litere *cursive*, pentru a atrage atențiunea, cuvintele cele mai remarcabile din punctul de vedere dialectologic.

Macsin. Molo.
 Macsovč. Pagus în districtu Sebesiensi.
 Macz. Intestinum.
 Madzéré. Pisum.
 Maj. Malleus.
 Maj. Maius.
 [Maj bine, maj ushor. Melius. Levius].
 Majkë. Mater.
 Mak. Papaver.
 Makar. Quamvis. Licet.
 Makarkare. Quilibet. Quivis.

Makarsiné. Quicunque. Quivis.
 Makarundé. Ubicunque. Quocunque.
 Makardeunde. Undecunque.
 Makarënkëtro. Quocunque.
 Mal. Argillosa terra.
 Mamë. Mater.
 Manë. Manna. Ros.
 Maré. Mare. Pelagus.
 Maré. Magnus, -a.
 Marë. Pomum.
 Mare lukru. Admirantis et spernentis exclamatio.

Martz. Mars. Feria 3-a.
Martzolya.
 Marga. Pagus in fine Portae fer-
 reae.
Marva ruskě. Malva hortensis.
Marmuré. Marmor.
 Marmuré. Porta ferrea. Angustiae
 Transylvaniae ex parte Hungariae
 inferioris.
 Margsiné. Margo. Finis.
 [Martur. Testis].
 [Marturiě. Testimonium .
Mas. Mansio.
 Masě. Mensa.
 Maskuré. Sus castratus.
 Maskě.
 Meccsiněturě.
 Měcsinish.
Měcsěšk. Aenygma propono.
Měcsiněturě. Aenygma.
 Měczě. Cattus. Felis.
 Měczishorě.
 Měczishor. Intestinum parvum.
 Mědzerijkě. Cicer sylvestre.
 Mědreguně. Mandragora.
 Měgar. Asinus.
 Megěrecz, idem.
 Měgurě.
Megyělěu. Convivium natale
 [Měhneszk. Evanesco. Abscedo
 Torpesco].
 Měj. Millium.
 Mějran. Amaracus. Maiorana.
 Mějugsěl. Malleolus.
 Mějdan.
 Mejmukě. Simia.
 Měkrish. Acetosa.
 Mělaj. Milliaceus panis.
 Mělkom. Silentium.
 Mělkomish. In silentio.

Mělcs. Limax.
Mělmesiě. Malvaticum.
 Měmukě. Simia.
 Měně. Manus.
Měn. Maneo.
 Měn. Mitto.
 Měnos.
 [Měndria. Superbia].
 Měnestěrgurě. Mantile. Manuter-
 gium.
 Měnyě Cras.
 Měnshesk.
Měnyěk. Diluculo consurgo. Prae-
 venio. Maturo.
 Měnyěkě. Manica.
 Menyiě. Ira.
 Menyios. Iracundus.
 Měnunt. Minutus.
 Menuntzěl, idem diminutivum.
 Menuntedz. Mřnuo. Comminuo.
 Měnkěturě. Devoratio.. ssio.
 Měnkěturě. Contentio.
 Měněnk. Comedo.
Měněnkumě. Contendo.
 Měnushě. Chirotheca.
 Menzalě.
 Měr. Pomus. Pomum.
 Měr včratek. Pomum aestivale.
 Praecox.
 Měr iěrnatěk. Malum serotinum.
 Měr *buněbrut.* Malum sparuceum.
 Měr dulce. Pomum dulce.
 Měr gushat.
 Měr kěnyěsk.
 Měr *koděsh.*
 Měr *kukurbetaricz.*
 Měr de svěnt Pietru. Malum
 praecox.
 Měr *mushkětaricz.* Malum apia-
 num. Muscatellum.

Měr flokos. Malum muscosum.
 Měr nevěstesk.
 Měr *ordžěn*.
 Měr pestricz.
 Měr *rutilat*. Malum orbiculatum.
 Měr sělcsiu.
 Měr vërgat. Malum variegatum.
 Merariu. Anethum.
Mërcu. Rectus.
 Merejè. Recta.
 Merg. Eo. Pergo Progredior.
 Merg naintè. Proficio.
 Merg napoj. Deficio.
 Mërg ënderët. Retrocedo.
 Mergeritar. Margarita.
Mërgsenaretz. Finitimus.
 Mereiesk.
 [Merëcsin. Spina].
 Mërit. Marito. Nuptui trado.
 Mëritumë. Nubom. Maritum duco.
 Mëritatë. Nupta.
 Mërindë. Merenda.
 Mërië. Magnitudo. Magnificentia.
Mëros. Superbus.
 Mërniczë. Metreta.
 Mëroshië. Superbia.
Mërosheskumë. Superbio.
 Mërunť. Minutus Vide Menunt.
 Mërsurë. Profectio, Progressus.
 Mërsurë nainte. Profectus.
 Mërshav. Macer. Macilentus.
 Mërshavë. Macra. Macilenta.
 Mërshëvcskumë. Macer fio.
 Merturië. Testis. Testimonium.
 Merturisesk. Testificor.
Mërtzishor. Martius.
 Mertzënë.
 Mertzinos.
Mërsaj. Mappa.
 Mësë. Dens molaris.

Mësh. Soccus.
 Meshinë. Pellis ovina.
Meserere. Misericordia.
Mesevernik. Misericors.
 Meserniczë. Macellum.
 Mesercsiu. Lanio.
 Mëskë. Dromadarius.
 Mesték. Misceo.
 Mestekëturë. Mistio.
 Mësurë. Mensura.
 Mësor. Mensuro.
 Mështër. Magister. Artifex.
 Mershtërgsindë. (?)
 Meshteresk. Magistrum ago. Artificium.
 Meshtershig. Artificium.
 Mëtanië. Reverentia. Inclinator.
 Metenagë. (?)
 Metlikë. Artemisia tenuifolia.
 Mëtor. Purgò.
 Mëtur, idem.
 Mëturë. Scopae.
 Mëturat. Purgatus. Mundatus.
Mëtrak. Baculus.
 Mëtricsë. Matrix.
 Më. Mëa.
 [Meure. Mora sylvestria]
 Mëzdralë.
 Mëzdresk.
Mëzqaj. Inficio.
 Mezgush.
 Micz. Lana agnina.
 Miczar.
Micsk. Moveo.
 Micskumë. Moveor.
 Micskëturë. Motus.
Micskony. Pediculus gallinaceus.
 Mjåon.
 Mjéd. Medum.
 Mjedar.

- Mjédz. Medium.
 Mjêl. Agnus.
 Mjelushel. Agnellus.
 Mjerè. Mel.
Mjèriu. Caeruleus.
 Mjeriè. Caerulea.
 Mjèrcury. Mercurius.
 Mjéu. Meus.
 Miè. Mille.
 Mik. Parvus.
 Mikutél. Parvulus.
 Mikè. Parva.
 Mikshor. Parvulus.
 Mil. Milliare.
 Milè. Gratia Clementia.
 Milos. Clemens. Pius.
 Milèmi. Misereor.
 Milostiv. Clemens. Misericors.
 Milostiveskumè. Misereor.
 Milostivnik. Misericors.
 Milosté. Gratia. Clementia.
 Milkuièskumè. Supplicio.
 Milkuit. Supplex.
 Milkuitor. Supplex.
 Milkuialè.
 Miluièsk. Misericordiam facio. Mi-
 sereor.
 Miluitor. Elaemosynarius.
 Mint. Mentior.
 Minte. Mens.
 Mintsinos. Mendax.
 Mintsunè. Mendacium.
 Mincsè. Pila.
Mirak. Miraculum.
Miraz. Prodigium. Spectaculum.
 Mirh. Mirra.
 Mirhuièsk. Mirra ungo.
 [Mirosz. Odor.]
 [Mirele. Sponsus].
 [Mirásza. Sponsa].
- Mirumè. Miror.
 [Misztujesk. Conquiesco].
 Misshè. Missa. Sacrificium.
 Mishesk. Cæcutio.
 Mishinè.
 Misir. Aegyptus.
 Misklè. Chalybs.
 Mitutel. Parvulus..
 Morè. Jus caulium.
 Mort. Mortuus.
 Mortè. Mortua.
 Morté. Mors.
 Mortècsuné. Lues. Morticinum.
 [Morticosz. Mortalis].
 Morment. Sepulchrum.
 Mormeièsk.
 Morun. Huso.
 Mosh. Avus.
 Moshiè. Aviticum bonum.
 Moshnyag. Vetulus.
 Moshè. Avia.
 Moskul. Moskovia.
 Moskovitan. Moskovita.
 [Mostele. Reliquiae corporum SS.]
 Mosor.
 Motè.
 Motkè.
Motzok. Stupidus. Bardus.
Mozomajně. Spectrum. Terricu-
 lamentum.
Mozgosesk. Moveo.
 Mujédz. Mollio.
 Mujat. Emollitus.
 Muiéré. Mulier. Fœmina.
 Muierèsk. Muliebris.
Muierotkè. Effeminatus.
 Mujerushkè. Fœmella.
Mujt. Obliviscor.
 Muk. Pituita. Mucus.
 Mukos. Pituitosus.

<i>Mucsk.</i> Mordeo.	Murar. Molitor.
Mucskěturě. Morsus.	Murericzě.
Mucskat. Morsus.	<i>Murony.</i>
Mucskětör. Mordax.	Murg.
Mukar. Emunctorium.	<i>Murgeshlè.</i> Advesperascit.
Mulg. Mulgeo.	Muritor, e. Mortalis.
Mult, -ě. Multus, -a. Multum.	Murëdz. Macero. Acesco.
<i>Multzany.</i> Deo Gratias.	Murat. Maceratus. Acidus.
<i>Multzeny,</i> idem.	Mursě. Mulsum recens.
Multziě. Multitudo.	Muskě. Musca.
Multzime, idem.	Muskuliczě.
Multzenesk. Ago gratias.	<i>Mushkčtaricz.</i> Muscatellum apia-
Muncsěsk. Laboro. Torqueo.	num.
Munkě. Labor.	Mushkyu. Muscus.
[Müncz. Hinulus].	Mushkyu. Musculus.
Muncsitor. Laborator.	Mustaczě. Mistax.
Muncseskumě. Torqueor. Conor.	Mustěcsos.
Munté. Mons.	Mut. Mutus.
Mur. Morus.	Mut. Muto.
Murě. Morum.	Mutat. Mutatus. Mutatio.
<i>Murě.</i> Intestinum...	

2. Elementul fonetico-morfologic.

Tot ce s'a scris până acum mai nouă, mai temeinic și mai ne'ncurcat asupra foneticeii și morfologieii sub-dialectului bănățenesc, se datoréză d-lui Enea Hodoș (Poezii populare, Caransebeș, 1892, p. 3—9), ast-fel că noi nu avem decât a reproduce aci literalmente cuvintele acestui june folklorist:

«Graiul țëranului din Bănat, ca și graiul țëranului din alte provincie, asemënat cu limba literară, ne infățiszéză mai ales abateri fonetice.

«O parte din însușirile acestui graiü le găsim în graiul ardelén, saü în cel moldován, ba chiar în cel macedo-român; altele sînt ale sale particulare.

«Insemnãm, din punctul de vedere gramatical, următóarele însușiri:

«1. Una din cele mai distinctive caracteristice a graiului bănățén este păstrarea lui n de'naintea lui i. În Bănat nu se đice alt-

fel decât : vinie (pentru vie de struguri), călcâni, întâni, cuni, căpătâni, gutâni; tot așa în câte-va comune se ȃice fânină pentru făină sau fărină. La verbe asemenea esto păstrat sunetul n, de ex. : tu rămâni, ȃini (dela a ȃiné), vini, puni, spuni, a încuniă, a descuniă, am descuniat etc. Pentru sufixul augmentativ oi și oie există numai *oni* și *onie* : pietroni, piatrone; sufixul *onie* mai adese e neaugmentativ : ursone, vulpone, lupone, iepurone; același sufix formeză numi propriie feminine derivate din masculine: din Popescu se face Popescone (nevasta lui Popescu), Bibescone, Gruescone, etc.

«2. Sunetul n urmat de i sau e trece în *ni* rostit ca în spaniola, sau ca gn în unele vorbe din franceza, sau ca ny în maghiara; dar, deși îl găsim și în limba asta din urmă, totuși nu putem să-l considerăm drept influență a limbei maghiare : graiul bănățen a fost mai ferit de influența acestei limbi decât este graiul din părțile ungurene și unele ardelen. Afară de acesta, în Bănat nu s'a prefăcut nici sunetul t sau k urmat de e ori i în ty, nici d sau gh urmat de aceleași în gy maghiar, după cum s'a prefăcut la Români din Ungaria și la unii din Ardel, unde s'a modificat în sens maghiar, ci în Bănat aș suferit alte schimbări, cari se vor arăta mai jos.

«3. Sunetete b, p, f, v urmate de i (iar v urmat de u în cuvintul vulpe) remân nemodificate, ca și în limba literară; și nu aflăm în Bănat nici pe ghine, nici chită (ca în părțile Sibiului), nici bgyinie, și ptyită (ca în părțile ungurene), nici bjinie și peită (ca pe la Năsăud); asemenea nu se ȃice lupci ori luptyi, nici hiu, nici jital și jin (ca pe la Blaj) ori in (ca la Brașov), ci numai biie, pită, lupi, fiu, viel, vin etc. Inșă iclén și nu viclén.

«4 S'a schimbat sunetele t și d, urmate de i sau e, în ce și ge (dje), de ex. : frunco (frunte), ce (te), ciner (tiner), verge sau verdje (verde), Megia și Megica cu tonul pe i (Media și Medica, numirile ce le dă poporul localităților cu numele oficial Mehădia și Mehădica). Valeagenii, cu numele oficial Valeadeni. In cuvintele deget și dinte sunetul d s'a prefăcut în gh, și ast-fel se pronunță :

ghejiet și ghince; de altă parte se ȃice dă pentru de (dar și : djă), dăn pentru din (dar și : djin). Sunetele k și gh urmate de e sau i remân nemodificate.

«5. Sunetul ce se schimbă, ca și în graiul moldovenesc, și ca și în graiul poporului din comitatul Zărandului, într'un sunet apropiat de ș, pe care nu-l putem transcrie exact : dulșie (dulce), șie mai fași (ce mai faci) etc.

«6. În comunele Țerova, Ilova, Zlagna, Prisian, Poiana, Visag, după cum îmi comunică d. asesor consistorial Ion Ionaș, precum și elevii din partea locului, în locul sunetului ș se pronunță pretutindenea s, de ex. : sase (șasă), sapte (șapte), cocosu rosu (cocoșu roșu), sade (șade). Invățătorii din amintitele comune, după cum mărturisesc înșiși, au greutăți cu copiii de școlă pînă ce îi fac să rostescă pe ș. Se pare curios că, pe lîngă tôte acestea, cele spuse în punctul precedent (5) au valórea și pentru comunele aici pomenite, adică în loc de ce se rostesce acolo un șie.

«7. Sunetul z se rostesce mai tot-d'a-una ca dz, se ȃice nu numai dzăc (ȃic), Dumnedzău, ci și dzamă, dzăhar, dzimbet.

«8. Deosebirea între ge (dj) și j consistă într'aceea că ge, gi s'ar pute transcrie cu jîe, jîi, de ex. : mîerjîe (merge), însă jor (jur).

«9. Diftongul ea se aude mai mult ca ia la cuvintele de genul feminin terminate în e și articulate : valia, vulpia, carcîa (cartea); mai adeseori e din diftongul ea se pierde cu totul și remâne a singur : sară, țară, înfrunzască, vorbască, bat (bét), șasă, șapce; la imperfecte : auzam, culejam, vegîam (vedeam), șegîam (ședeam) țânîam (țineam), ș. a. Adjectivul feminin rea se pronunță rê (cu e închis), pronumele feminin ta asemenea : tè.

«10. Cuvintele terminate în ea nearticulate, ca stea, nea, cățea ș. a. se găsesc în vorbirea țeranului din Bănat aprópe pretutindinea sub forma auă, de ex. : nîauă (néuă), stauă, cățauă, nuéuă, mă-sauă.

«11. In diftongul *oa* se pot deosebi două sunete : un **u** și un **a**.

«12. Substantivele feminine terminate în **ă** fac pluralul mai mult cu **i** decât cu **e**; pluralul dela icoană este iconi, articulat: iconiile; casă, plur. căși, cășile; fată, plur. fiece, art. fiecele; mamă, plur. name, art. mamele, dar și mamilе, mai este și mumâni, ca dela tată tătâni. In gen. și dat. sing. primesc numai **i**: a iconiі, cășii, fecii (fetei), mamilі ș. a. Dar și alt-fel **e** la plural este foarte rar; dela măr pl. este miēră; pară, piēră; frumos, frumósă, ș. a.

«13. Sufixele orі, arі și erі sіnt întrebuiņate exclusiv pentru or, ar și er; de ex.: învățatorі (atât la sing. cât și la plur.), frăgarі (sing. și plur.), mâniaeri etc. Unii cărturarі pretind că in casurile acestea s'ar aude la singular nu numai **і**, ci și un **u**. Atâta este sigur, că acest **u** năzuesce să dispară și urma lui este deja cu totul efemeră, întocmai ca și la cuvintele terminate în consoanță.

«14. Alăturaea formelor umblu și umplu se mai întrebuiņeză une-orі imblu și implu; însă numai unghi și nu inghi.

«15. Pe lîngă rid și vind se ȃice mai des rid și vind, asemenea rit și rit. Vind se conjugă așa: vind, vindz, vinge, vingem, vingeț, vind; perf.: am vindut ș. c. l. Rid: mă rid, ce ridz, să rige, ȃe rigem, vă rigeț, să rid; perf.: m'am ris șcl., tot numai cu pronumele reflexiv.

«16. Articolul pentru vorbe de gen masculin a pierdut pe **i**. Se rostесce articulat: omu, porcu, tot natu, socru (nearticulate cele două ultime sіnt tot așa); boū articulat bōu (două silabe). Exemple de nume proprii art. și neart.: Gruescu, Părvănescu, Mănescu, Puū ș. a. formeză genitivul și dativul sing.: *lu* Gruescu, pl Gruescilor, *lu* Mănescu șcl.

«17. Pentru articlii al, ai, ale, se folosесce numai forma **a**.

«18. Pronumele reflexiv se întrebuiņeză și duplicat în perfectul compus: m'am bătutu-mă, ci-ai sculatu-ce (te-ai sculatu-te), s'o im-

bătatu-să, l'am vădutu-l, n'am dusu-ñe (ne-am dusu-ne), v'ați su-
përatu-vë, s'or dusu-să, șcl.

«19. La verbul a fi însemnăm următoarele forme:

«Indic. prezente: io mis, tu iesci, iel îi, noi ñis, voi vis, ieï is
și ieï iăst, acest din urmă numai ca verb predicativ. Exemple: io
mis Bănățan, noi ñis Bănățeni, voi vis dân țară ș. a. Se mai ȃice
și: noi ñisăm și voi visăț în unele locuri.

«Ind. imperf.: ieram, ieraï, ieră, ieram, ieraț, ieră.

«Ind. perf.: fusăï, fusăș (silaba ultimă tonică), fu; fusărăm, fusărăț,
fură; se mai conjugă și: fușăï, precum și fuï.

«Ind. perf. compus: am fost, ai fost, o fost, am fost, aț fost,
or fost.

«Ind. viitor: oi fi, îi fi, o fi, om fi, iț fi, or fi.

«In Meedica, mi se spune, e folosită și forma întrégă: vei fi, viï
fi, va fi, vom fi, viț fi, vor fi.

«Conjunctiv perfect: să fiũ fost, să fiï fost, să fiă fost, să fim
fost, să fiț fost, să fiă fost.

«20. Perfectul simplu indicativ dela verbul daũ: io gegeï (dedeï,
cu accent pe ultima), gegeș (și dași), gege (dede, cu acc. pe silaba
primă), gegerăm, gegerăț, gegeră (acc. pe prima silabă).

«Se mai conjugă și așa: dăgeï, dăgeș, dëge, dăgerăm, dăgerăți
(acc. pretutindene pe e ori e), dëgeră.

«21. Imperativul are o formă a sa particulară cu sufixele: areț,
ăreț, ereț, ireț. Este de observat, că sufixele aici înșirate se pun
numai în propozițiunii negative imperative; propozițiunile afirma-
tive imperative aũ aceiași formă ca și limba literară. Exemple: nu
cântareți, nu strigareți, nu bacereți (nu batereți), nu vorbireți, nu
urăreți etc. Pretutindenea în Bănat este folosită forma acësta; ici
colo, sub înriurirea școleï, se folosesc astăđi și forma literară
alătura formei de mai sus.

«22. Optativul prezente se conjugă în comunele Vărădia și Pătaș,
după cum mi se comunică de elevii d'acolo, în modul următor:

«io reaş veñi, tu reaï veñi, el ar veñi, noi ream veñi, voi reaş veñi, ieï ar veñi.

«23. Pronumele demonstrative: acesta, acela, acésta, aceea, aũ numai formele:

Masc. Sing. Nom. și Ac. ășta, ahășta; ășla, ahășla.

Masc. Sing. Gen. și Dat. ăștũia; ășlũia.

Masc. Plur. Nom. și Ac. ăștea, hăștea, ahăștea, ășla.

Masc. Plur. Gen. și Dat. ăștóra, ahăștóra; ășlóra.

Fem. Sing. Nom. și Ac. asta, ahasta; aea, ahaea.

Fem. Sing. Gen. și Dat. ăștèia; ășèia.

Fem. Plur. Nom. și Ac. eștea, heștea, aheștea; elea, ășlea.

Fem. Plur. Gen. și Dat. ăștóra, ahăștóra; ășlóra....»

Alăturând observațiunile d-lui Enea Iiodoș cu indicațiunile fonetice din Anonymus Lugoshiensis, e lesne de a constata că numai palatalizarea dentalelor *de și te în ge și ce* este un fenomen posterior, care tocmai de aceea pare a fi datorit înriuririi Serbilor, la cari el ne întimpină ca ce-va organic. In cele-lalte privințe, doui secolii n'aũ adus absolut nici o schimbare.

Trășura cea mai caracteristică a consonantismului bănățenesc: conservațiunea lui *n* de 'naintea lui *ï*, distinge în același grad dialectul macedo-român, iar cu dialectul istriano-român unesce pe Bănățeni o particularitate morfologică fórte interesantă, anume optativul presinte: *reaș, reaï, ream, reaș*, pe care noi l'am explicat deja altă dată (Etymol. M. Romaniae t. II, p. 1946) în următorul mod:

«Poporul judecă limba după auș, nu după scris. In forme ca *fire-aș, facere-aș, đicere-aș*, alături cu *aș fi, aș face, aș đice*, urechea desparte silabic: *fi-rés, face rés, đice-rés*. De aci, în loc de *aș* s'a născut în dialectul istriano-român forma *raș*, trecută dela construcțiunea inversă la cea directă. Frasa istriano-română: «n'am^rpuniava cu ce me raș copri, ni stramas pre carle raș zacé» (Miklosich, Rumun. Untersuch. I p. 42; cfr. Lautl., Lautgruppen p. 10) se transcrie daco-romănesce: «n'am plapumă cu care m'aș acoperi, nici

saltea pe care aş zace» = «nici saltea pe care zacere-aş». Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întâiu atenţiunea asupra acesteï forme istriano-române (Stud. crit. I, 1861, p. 66), îi dă o altă explicaţiune. El crede că raş ar rezultă din fusiunea lui vré cu aş, fusiune o-cursă numai la prima persoană singulară, pe când la cele-lalte persoane ar fi numai *vré* cu perderea lui *v*. În acest mod condiţionalul istriano-român:

raş ave
rai ave
ra ave
ram ave
raţ ave
ra ave

ar fi, după Ascoli:

vrere-aş ave
vrai ave
vra ave
vram ave etc.

«Ei bine, chiar în această ipotesă prima persoană singulară raş ar resulta, ca şi în explicaţiunea noastră de mai sus, din construcţiunea inversă *vre-réş*. Noi credem însă că nu numai prima persoană singulară, dar şi cele-lalte s'aũ nascut din aceeaşi construcţiune inversă, cu saũ fără verbul *vrere*, adecă cu orï-ce verb, şi anume:

raş ave = ave-réş (=avere-aş)
rai ave = ave-réi (=avere-aĩ)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)
ram ave = ave-rém (=avere-am)
raţ ave = ave-réţ (=avere-aţĩ)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)...»

În studiul «Strat şi substrat», noi am demonstrat că aşă numiţiĩ Macedo-români şi Istriano-români de astădĩ nu sunt alt ce-va decât Româniĩ cei din Pannonia, pe cari în secolii IX—X i-a găsit acolo şi i-a gonit peste Dunăre năvălirea Ungurilor. Este aprópe de mintea

omului că dialectul acelor Români din Pannonia, prin însăși pozițiunea lor cea geografică, pe care nici un crescet de munte n' o despărția de șesul Timișului, trebuia să fi fost identic sau aprópe identic cu al Românilor din Bănat. Iată de ce este fórté important de a urmări acele puncturi de conservatism dialectal, prin cari Bănățeni și numai Bănățeni se mai asociază până acuma cu cele două dialecte române trans-danubiane.

Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întâlnește cu al Moldovenilor, ca și când Moldovenii, în specie cei dela nord, ar fi o veche migrațiune dela Timiș prin țera Crișului și prin Maramureș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc, care jucase un rol însemnat în formațiunea Statului Bărlăden, cu mult înainte de descălecarea Moldovei în secolul XIV. Acéstă cestiune noi o vom desbate aiurea.

II. Individualitatea teritorială a *Bănatului*.

Trei cuvinte:

1°. *Troian*;

2°. *Aușoniu*;

3°. *Filma*;

ne vor ajunge pentru a demonstra nestrămutata continuitate a naționalității române în regiunea dintre Tisa și Cerna.

1°. *Troian*.

Intr'un manuscript paleo-slavic tocmai din secolul XII, reprodus întreg de Srezniewsky (Извѣстія Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка, t. 10, 1863, p. 551—574), se citește următorul pasagiú mitologic:

...Троіана Хзрса Велеса Пероуна.
на бѣы шбратиша вѣсомъ злымъ
вѣкроваша...

... pe *Troian*, pe Hărs, pe Veles,
pe Perun, și-au făcut deî, în draciî
cei rei credeau...

Hârs sau Hors, Veles sau Volos și Perun sunt divinități slavice cunoscute, menționate nu o dată în străvechea cronică a lui Nestor (cfr. Sacharow, Сказанія русскаго народа, t. 1, 1841, part. 1, p. 11—12). Ce caută însă printre aceștia, ba încă mai pe sus de ceilalți trei, numele lui *Troian*, pe care nu-l descrie și nu-l scie nici un mitograf al Slavilor?

Un alt monument paleo-slavic, după un manuscris din secolul XVI (Vostokov, Словарь церковно-славянскаго языка, 1861, t. 2 p. 232), aședă pe același *Troian*, deși nu la primul loc, între diferite divinități slavice:

...мнѣше богы многы, Пероуна и
Хорса Дына и Троиана и инѣи мнози...

...închipuindu-și mulți deî: Perun
și Hors, Dînu și *Troian*, și alți mulți...

și mai adaogă:

...Пероуна въ Еленѣхъ а Хорса
въ Купрѣ, Троианъ баше црь въ
Римѣ...

...Perun la Eleni, Hors la Cipru,
iar *Troian* fusese împărat la Roma...

Aci este deja de tot învederată identitatea zeului slav *Troian* cu marele împărat *Traian*, «Trajanus», întemeietorul Daciei romane.

Să se observe că ambele manuscripte paleo-slavice sunt anume de originea bulgară (Drinow, Заселение Балканскаго полуострова, p. 76).

Archeologul rus Kotliarewsky (Матерьялы для археологическаго словаря, p. 13—14, în Древности, t. 1, Moscva, 1865—67) combină aceste texturi cu următoarele trei puncturi:

1. Numele lui *Troian* figurază de mai multe ori în vestita poemă rusă medievală despre Expedițiunea lui Igor la Dunăre, dintre cari o dată ca «drumul lui Troian» (въ тропѣ Троианю) și o dată ca «țera lui Troian» (въ землю Троианю);

2. Serbii și Bulgarii conservă până astăzi în legendele lor poporane memoria unui «împărat Troian» (царь Троиан);

3. Așa numitul val sau șanț «al lui Troian», care se începe la noi în România și se prelungește apoi departe în Rusia sudică, unde poporul îi conservă același nume, mai existând acolo chiar o tradițiune că fondatorul acestei immense construcțiuni ar fi fost un

«Troian împărat râmlenesc» (Тројана цара Ерманланскаго = Риланскаго).

Kotliarewsky trage de aci conclusiunea, că ȕeul Troian pȕte sȕ nu fie în realitate decât divinisiaea de către Slavii meridionali a împăratului roman Traian.

Dar întrebarea cea fundamentală este:

1. Divinişare să fie ȕre, când manuscriptul cel din secolul XII pune pe Traian între «dracii cei rei»?

2. Slavii cei meridionali, aşezaţi pe peninsula balcanică nu înainte de secolul VI, adecă patru secolii după mȕrtea lui Traian, dela cine ȕre putut'au ei să împrumute memoria marelui împărat?

Yuk Karadzić (Lex. 750) reproduce următȕrea legendă sȕrbescă din Bosnia:

«Craiul Troian în fie-care nȕpte plecȕ în Sirmia, unde se iubia «cu o nevastă sau fată, şi se întorcea de acolo înainte de zori, «cȕci peste ȕi el se teme a eşi la lumină, ca să nu-l topescă «sȕrele. Cum sosia la iubita sa, îndatȕ dedea cailor ovės, şi apoi «petrecea drăgostindu-se, până ce caii isprăviau nutreşul şi până «ce cocoşii începeau a cânta. Intr'o nȕpte însă, fratele sau bărbatul «acelei muierii a legat limbile tuturor cocoşilor, ca să nu pȕtȕ «cântȕ, şi a dat cailor nisip în loc de ovės. Când darȕ craiul, sim- «şind vremea de plecare, întrebȕ dacȕ au isprăvit caii ovėsul, sluga «i-a rėspuns cȕ nu. Mai târşiu, înşelegėnd cursa în care a cȕdut, «craiul a încȕlecat în pripȕ ca să fugȕ spre oraşul seş, dar în cale «l'a ajuns sȕrele. Ca să scape de raş, el s'a ascuns sub un stog «de fin; însă vitele, din nenorocire, au împrăştiat finul, şi ast-fel «sȕrele a topit pe Troian.»

Peste Olt, în districtul Romanaşii, existȕ la noi până astȕdi aceeaşii tradişione. Impăratul cel topit de raşele sȕrelui se numesce aci «Domnul-de rouă», şi poporul asigurȕ cȕ drumul cel roman de pėtrȕ, care duce dela Dunăre la Olt prin Caracal, fusese făcut a-nume de către dinsul, «ca să pȕtȕ merge mai iute la amanta sa.»

Se scie cȕ rėposatul Bolintinėnu a transformat acėstȕ tradişione oltėnȕ într'o frumoşȕ baladȕ:

.
 Cum se face nópte, dela Istrul mare
 Cătră Olt te duci,
 Ca să ștergi de lacrimi, cu o sărutare,
 Ochișii ei cei dulci!
 Află că odată sórele pe cale
 De te va găsi,
 Intr'o rouă dulce cu ăilele tale
 Te va risipi!

Tot așa cunoscutul scriitor rus Weltmann a compus din tradițiunea serbă o poemă întregă sub titlul de «Troian și Anghelița» (Moscuva, 1846).

Este interesant—în parentesă—că imaginea omului topit de rațele sóreleului pare a fi o veche metaforă italică, pe care noi o găsim la Florus, când ăice că Celșii, neputând suferi căldura, par'că sunt topiți de sóre: «quasi sole laxantur». O altă metaforă înrudită tot despre Celși este la anticul poet grec Callimachus, care'i compară cu «fulgi de zapadă» (Roget de Belloguet, *Ethnogénie gauloise*, p. 66).

În ce mod legenda română a putut să străbată în Bosnia, ne-o lămuresc cercetările d-lui C. Jireček, cari demonștră că această țără posedă în vécul de mijloc o numerósă populațiune curat românescă, slavisată mai în urmă (*Die Vlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879, p. 7—8).

Și totuși, însuși d. C. Jireček, cu trei ani înainte (*Gesch. d. Bulg.* 1876 p. 74—76), tocmai pe numele lui Traian la Slavii meridionali întemeiă posibilitatea că în epoca cuceririi Daciei dînșii vor fi locuit în vecinătate sau «póte chiar în țără (vielleicht auch im Lande selbst)»!

«Baladele bulgare—ăice d. C. Jireček—cântă până astăđi pe *tzarul Troian*, stăpân peste nenumărate comóre și la care din 70 de fântâne curge aur strălucit și argint curat. Sub Balcan este un oraș *Troian* cu o mănăstire. Pe Topolnița, aprópe de Tatar-Pazargik, este podul lui *Troian* (Troianov most), de care nu departe se află

nisce ruine numite de țărani *Troianov-grad* și o trecătoare *Troiana-Vrata...*»

Cătră acestea, negreșit, se mai adaoge *Troianov-grad* din Serbia.

Numai două lucruri scapă din vederé d-lui C. Jireček:

1°. necesitatea prealabilă de a demonstra într'un mod serios că Serbiil și Bulgariil aũ locuit în Dacia saũ măcar în vecinătate în epoca împăratului Traian;

2°. împrejurarea cea capitală că în legenda serbo-bulgară personagiul lui *Troian* este o ființă antipatică, dușmană, chiar diabolică, «un drac reũ» ca în manuscriptul cel din secolul XII, ceea ce nu ne întimpină nici odată la Români.

Să luãm balada cea bulgărescă, pe care o citéză d. C. Jireček și care a fost publicată de frații Miladinovtzi (Български народни пѣсни, 1861 p. 38—41). Dela primul vers ea sună :

Бог да вѣет краља от Тројана!...

(Dumneșeũ să bată pe regele dela Troian!)..

Apoi la Serbi, după cum o constată însuși d. C. Jireček, *Troian* ne apare ca un monstru cu trei capete saũ cu nisce urechi de țap.

În fine, dela profesorul A. Weselowsky (Записки Акад. Наукъ, Petersburg, t. XXXVII, suplem. No. 3 p. 89) noi aflãm că până și orașul *Troian* din Bosnia în baladele poporane serbesci se numesce «cel afurisit, unde se petrec nelegiurii»:

Додоше јој проклетог Тројана

Ћ коме се безаконје ради...

La prima aședare a Serbilor și a Bulgarilor pe Peninsula Balcanică, dinșii aũ trebuit să susțină o crâncenă luptă cu vechiul substrat românesc de acolo, și acea luptă a avut drept efect, între altele, de a preface pe Traian cel «optimus» al Românilor într'un element reũ pentru Slavii, întocmai după cum altă dată lupta între Eraii și între Indieni schimbasesc pe indianul «deva» (șeũ) în eranicul «daiva» (demon). O asemenea înreutățire a sensului este o consecință firéscă a raportului internațional între Slavii și între Ro-

mâni, pe când absolut nimic n'ar pute justifica fenomenul contrar al transformării *Traianului* celui rău al Slavilor într'un *Traian* bun la Români.

În cele șise mai sus, noi ne-am ferit de a atinge măcar pe «bădica *Troian*» în colinda «Plugului» cea publicată de Alexandri;

S'a sculat mai an
Bădică *Troian*
Ș'a încălecat
Pe-un cal învățat
Cu nume de Graur,
Cu șeua de aur...

Acest *Troian* ni s'ar fi părut o simplă mistificațiune din partea lui Alexandri, dacă nu l'am regăsi în excelenta colecțiune de «Pluguşore» a d-lui G. Ghibănescu, anume într'o colindă din Trotuș (Analele literare, II, 1888, p. 42):

Și se sculară mai an
Bădica *Troian*
Și'ncălecă pe-un cal negru ca corbul,
Iute ca focul..

Dar în alte trei «Pluguşore» din aceeași colecțiune *Troian* este înlocuit prin «Machedon împărat» sau «Alexandru împărat», iar într'unul prin «Sfintul Vasile», ceea ce ne face a crede că și dinșul nu este adevărat poporan, ci numai cărturăresc, datorit popilor sau dascălilor de prin sate.

Întru cât am putut urmări pînă acuma, numele personal *Troian* nu există astăzi nicăiri la Români, și pôte că nici n'a existat vre o dată, de vreme ce nici în documente nouă nu ni s'a întâmplat a'l găsi, ceea ce arată că străbunii noștri îl consideraū mai pre sus de calendarul omenesc, ca și când ar fi un nume de divinitate, după cum nu se află numele personal «Isus», iar numele personal «Cristea» este «Cristofor», nu «Crist». Nici la vechii Români nimenea nu se chiamă «Jupiter» sau «Apollo». Iată de ce foarte rău fac aceia cari bagă pe furiș în colinde pe fantasticul «bădică *Troian*». Dacă numele personal *Troian*, după cum am văduț, circulază la

Slavī, acēsta este tocmai pentru cā la dīnșii nu erā nici un motiv de a-l destinge de cele-lalte numī personale.

Pe la anul 1532 un Italian din Padova, Francesco dalla Valle cālătoria prin Țēra-Romānescā. El ne-a lāsāt «Una breve narracione», conservatā în Biblioteca San-Marco din Veneția și reprodusā de Academia Maghiarā (Magyar Történelmi tár, t. 3 p. 1—60). Ajungēnd la Tīrgoviște, Dalla Valle trase cu ai sēi la mănāstirea Dē-lul, ai cārui cālugāri—dice el—ne fecero multe cortesie, et ne racontorno tutta l'istoria della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa che havendo *Traiano Imperatore* debellato et aquistato quel paese, lo divise a suoi soldati..» La Romāni memoria lui *Troian* nu se învățā în școlā, ci a fost tot-deauna viuā în tradițiunea poporului. Și totuși Cihac (II, 423) nu se sfiesce a susține cā *Troian* este la noi un «élément slave»! Sā observām cā el cunoște acest cuvīnt numai cu următórele sensuri: «levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie, grande prairie en général; monceau de neige fait par le vent, avalanche; chemin de St. Jaques, voie lactée.»

Față cu forma *Troian* = *Traianus*, este metodic de a și-pune întrebarea despre cauza trecerii lui -ra- în -ro-, și ar fi legitim chiar de a bănuī în acest fonetism o înriurire slavică, de vreme ce la Slavī există un nume personal propriū al lor «Troian» dela трои «trei», adecā «triplu» sau «al treilea». Este învederat cā o asemenea înriurire slavică posterioară asupra unei vocale n'ar desminți întru nimic originea primitivă romānescā a cuvīntului, ci numai și numai no-ar duce la următorea concludsiune: din latinul «Traianus» Romāniī făcuseră «Trăean» și l'au împrumutat Slavilor; apoi pe romānul «Trăean», printr'o etimologiā poporană dela трои, Slavii il prefăcură în «*Troian*»; în fine, forma cea slavisată «Troian» s'a întors mai târziu la Romāni, înlăturând pe organicul «Trăean». Așa dară, chiar în acest cas nu erā permis lui Cihac de a băgā pe al nostru Troian între «éléments slaves». Noi credem însă cā până și trecerea lui -ra- în -ro- a fost datorită la noi unei etimologie poporane curat romānesci, sau mai bine

curat latine, cu totul independenți de slavicul трої. Pe de o parte, împăratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Daciei ca străbun al lor; pe de altă parte, dintr'o epocă immemorială, cu mult înainte de Tit-Liviū, toți Romanii privind ca străbuni ai lor pe anticii Troianii, — în forma cea poporană *Troian* se făcuse de către Români din capul locului o fusiune între cei doi străbuni: *Traianus* și *Troianus*, astfel că *Troian* datază la noi din prima epocă a graiului românesc, și dela noi l'aū primit Slavii, nici-decum vice-versa. Este curios că tocmai Slavii aū revenit în urmă la forma «Traian» printr'o etimologie poporană a lor dela траїти «a trăi», după cum ne-o spune însuși d-l C. Jireček (Gesch. d. Bulg. 75): «Der Eigennamen Trajan, Diminutiv Trajko, ist unter den Bulgaren allgemein gebräuchlich; der Accent auf der ersten Silbe: Trajan; die populäre Etymologie leitet den Namen von trajam duro, persevero auf, worauf sich auch ein bulgarischer Sittenspruch bezieht.» Pentru Cihac dar ar trebui să fie un slavism chiar atunci când Români ar dice *Trăean!*

Bunul simț cel mai elementar ar fi de ajuns pentru ca oricine să vedă că pe *Troian* Slavii l'aū luat dela Români și că nu eră chip să'l fi luat de aīurī decât numai dela Români. Acesta însă ar probă descendența Românilor din legionarii lui Traian și numai atâta, fără a dovedi tot-o-dată și continuitatea lor cea teritorială pe ținutul nordic al Dunării, căci memoria marelui împărat ei puteaū s'o ducă cu dīnșii în Balcani sau în Rodop după teoria lui Rösler, ș'apoī s'o readucă înapoī peste mai mulți secolī la întorcere în Carpați. Pentru a demonstra această continuitate teritorială, să trecem acuma la periodul cel mai vechiū, necunoscut încă, din istoria cuvīntului *Troian*.

Din cele patru drumuri romane, cari duceaū dela Dunăre spre fundul Daciei, douē treceaū prin Oltenia, cele-alalte douē prin Bănat. Ele aū fost făcute chiar în prima epocă a cuceririi, și aū trebuit apoī vēcurī peste vēcurī pīnă ce pe alocurea să le distrugă

timpul, căci erau așternute cu pētră, «strata saxea viarum», și încă nu cu un singur rînd de pētră, ci două straturî suprapuse, legate la mijloc printr'un puternic ciment. O inscripțiune, găsită la capētul sudic al unuia din cele două drumurî romane bănățene, ne spune:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F
 NERVA TRAIANVS AVG. GERM
 PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. IIII
 PATER. PATRIAE COS. IIII
 MONTIBVS EXCISIS ANCONIBVS
 SVBLATIS VIAM PATEFECIT

(Aschbach, Trajans Donaubrücke p. 4; Hirschfeld, Epigr. Nachlese p. 419, C. I. L. vol. III).

Intru cât descendinții cuceritorilor rămăneaū pe loc în țera Timișului, aceste drumurî nu puteaū să nu fie identificate în tradițiunea lor cu memoria împēratului Traian, o memoriă care, fresce, nu există acolo decăt numai pentru dînșii, nu pentru alte nēmurî, venite în aceeași regiune mai tārduū.

Unul din cele două drumurî trecea din Bănat în Serbia actuală; saū, mai corect, eră o prelungire făcută de Traian a unui drum roman mai vechiū de peste Dunăre, cam de pe timpul împēratului Tiberiū, dar numit de cătră locuitorî cu unul și același nume de «drumul lui Traian».

In secolul VII elementul românesc cel transdanubian începuse a slăbi în ajun de a dispăre apoi de tot sub invasiunea Serbilor. Pe de altă parte, drumul cel roman de acolo, mai vechiū cu vr'o șapte-șeci de ani și executat în condițiuni mai puțin trainice, se stricase. Ce a urmat de aci?

Pe la anul 600, generalul bizantin Commențiol, aflāndu-se de dincolo de Dunăre în fața malului bănățenesc, cercetă cu stăruință printre indigenî despre drumul lui Traian, «ὁδὸς Τραιανοῦ», și nimenî nu putea să-i răspundă nemic, pînă ce d'abia s'a găsitun

moșnég de 112 ani, care 'i-a spus că un asemenea drum existase, cu 90 de ani înainte.

Acéstă narațiune din Bizantinii Teofilact și Teofan, noi o dăm aci într'adins după Rösler (Slav. Ansiedlung an d. unteren Donau, p. 36—7), dușmanul cel mai înverșunat al continuității Românilor în Dacia.

Vrea să ȃică, numele lui Traian în unire cu noțiunea unui drum roman de pétră putea să se uite după o trecere de timp, dacă condițiunile de supraviețuire nu erau favorabile; pentru cazul contrariu însă, când adecă numele lui Traian în unire cu noțiunea unui drum roman de pétră nu se uită, ci persistă viu în gura poporului, se cer neapărat două postulate:

a) posteritatea cuceritorilor Daciei să se fi mănținut pe același teritoriū;

b) urmele unui asemenea drum să nu inceteze de a se înfățișă vędului acelei posterități.

Insuși Rösler, dacă ar mai trăi, ar fi silit a recunósce acéstă rigurósă logică a faptelor.

Ei bine, în secolul trecut, nu mai departe, BănăȚenii numiau încă *troian* numai drumurile cele de pétră, precum vedem în Dicționarul Lugoșén circa 1670, despre care noi am vorbit mai sus și unde se cetesc: «*Troian. Via strata*», adecă: *troian* se numesce un drum de pétră.

Se puteă óre permanența unui termen de acéstă natură, dacă Români de la Timiș n'ar fi stat neclintiți acolo de la Traian și până astăđi? Să presupunem un moment, după ipotesa lui Rössler, cum-că naționalitatea română s'ar fi format în Macedonia sau în Epir, unde ea nu vęduse drum de pétră și de unde va fi început a se aședă pe malul nordic al Dunării cu puțin înainte de secolul XII; — să presupunem una ca acésta, și atunci mai încercați-vę a explică pe acel «*troian*—*via strata*»!

Ręposatul Hunfalvy, într'un memoriū presintat în 1877 Congresului Orientaliștilor la Viena, contestă Românilor însăși existența cuvintului *troian*, pe care dınsul l'a găsit în Lexiconul Budan cu

sensul de șes și cu greșala de tipar «troiun». Locuind în Buda-Pesta, bietul Hunfalvy nu-și deduse ostenela de a consulta în biblioteca Universității de acolo vechiul vocabular bănățen! Și bine a făcut că nu l'a consultat, căci — pățimaș și dilettante cum era Hunfalvy, mai mult agitator internațional decât om de știință—ar fi fost în stare să suprima pe «troian = via strata».

Noi am văzut mai sus că și la Oltenii din Romaniți drumul cel roman de piatră a rămas în legătură cu numele lui *Troian*, pe care însă, printr'o formă intermediară *Roian*, ca și când ar deriva dela «rouă», poporul l'a prefăcut acolo în legendarul «Domn-de-rouă».

Dela noțiunea cea fundamentală de «via strata», «drum de piatră», conservată numai la Bănățeni, *troian* lesne a trecut apoi la ceilalți Români, prin diferite asociațiuni de idei, la noțiunile cunoscute lui Cihac, în cari toate predomină una din două: sau trăsura cea caracteristică de drum: *troian* «voie lactée», sau cea de rădicătură d'asupra pământului: *troian* «levée de terre, avalanche», sau chiar ambele la un loc: *troian* «retranchement prolongé».

2°. *Aușoniu*.

Am văzut că ar fi fost o absolută imposibilitate, ca drumurile cele de piatră, făcute în Banat de împăratul Traian, să fi păstrat până în zilele noastre la Români de acolo numele cel stereotip de *troian*, dacă unul și același element românesc n'ar fi locuit fără întrerupere între Tisa și între Cerna în curs de cei opt-spre-dece veacuri dela cucerirea Daciei.

Prin urmare, pe la începutul secolului V, Hunzii lui Attila, alegându-și Banatul drept centrul lor de operațiune contra Occidentului, se așezară tocmai în mijlocul Românilor, cari erau atunci singurii autoctoni ai țerei.

Negreșit, acesta nu se dovedește prin poemele germane medievale, cari sunt posterioare cu opt sau nouă secolii și unde mențiunea Românilor pe lângă Attila este istoricesc interesantă numai d'ora întru cât privește timpul redacțiunii acelor poeme, cel mult timpul cu puțin anterior, adică secolii XI—XII. De aceea, nici despre ducele

român Ramung sau Nannunch din «Nibelungenlied», nici despre «Sigeher von Walachen» din «Klage», nici despre săgetarii români din «Biterolf und Dietlieb», eu nu voi vorbi aici. Dar nimenea nu poate contesta și n'a contestat nici-odată, că pentru epoca Hunnilor cea mai prețioasă fântână istorică este Bizantinul Priscus, care literalmente împărțise pâinea și sarea cu însuși Attila într'o localitate din actualul Bănat.

Priscus fusese născut în Tracia. El scriea grecesce, dar sciea și latinesce, limba oficială de pe atunci; ba încă s'ar pute judeca după însuși numele său că va fi fost mai curând de origine latină. Amic cu consularul Maximin, Priscus l'a însoțit, cam pe la anul 448, într'o ambasadă, pe care împăratul bizantin Teodosiu II a trimis-o la Attila. Itinerarul acestei ambasade a fost: dela Adrianopole la Sofia, apoi dela Sofia la Niș; prin urmare, ambasadorii călătoriau către Dunăre nu în linia dreaptă, ci curmeziș spre apus. Tot spre apus au plecat ei din Niș, și s'au mirat mult, țice Priscus, când într'un loc cotitura drumului îi făcuse să credea că merg spre răsărit: «ὕπο δὲ τῆς τοῦ τόπου ἀνωμαλίας ἐπὶ ἀνατολᾶς ἐκεῖνο τὸ μέρος ἔβλεπε τῆς ὁδοῦ» (ed. Niebuhr p. 172). Este foarte important a constata această direcțiune spre apus, căci ea restornă cu desăvîrșire teoria acelora cari susțin că ambasada a găsit pe Attila unde-va în Moldova sau în Țera-Românească, adică într'o direcțiune de tot opusă spre răsărit dela Niș. Textul lui Priscus este în această privință de o claritate perfectă.

Pășind dar către Dunăre într'o direcțiune sistematică spre apus dela Adrianopole prin Sofia și prin Niș, ambasada trebuia să ajungă cam în regiunea Singidunului, nu departe de Bielgradul de astăzi. Despre riurile, pe cari le întâmpinase în calea dela Adrianopole până la Dunăre, Priscus nu vorbește nimic; după ce ajunge însă pe malul nordic al Dunării, el ne spune că, până a sosi de acolo la reședința lui Attila, ambasada a trebuit să trecă mai multe ape navigabile, dintre cari cele mai mari sunt: «ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας», pasagiū pe care Klassen îl traduce prin: «Drecon dictus, et Tigas, et Tiphisas» (ed. Niebuhr p. 183).

Profesorul Gooss (Geogr. u. Gesch. d. Tr. Daciens 1874, p. 22), cunoscând numai traducerea latină, bănuiesce că «Tigas» și «Drecon» sunt două numi ale Tisei: «Drecon dictus et Tigas», adecă: «rîul Drecon numit și Tigas». După această ingenioasă ipotesă, în textul grecesc ar fi a se citi: «ὄτε Δρηκων λεγόμενος καὶ Τίγας» în loc de «καὶ ὁ Τίγας». În adevăr, «καὶ ὁ Τίφηςας», care urmază imediat, ar fi putut să facă pe copist să adauge un «ὁ» și dinaintea lui «Τίγας». Ori-cum însă, adaosul ar fi foarte vechi, de oră-ce, un secol mai târziu, deja Iornande văduse în textul lui Priscus trei rîuri: «Tisiam, Tibisiamque et Driccam», resturnând numai ordinea numilor. Noi preferim dar a lăsa pasagiul întocmai cum este, fără a suprima pe un «ὁ», și atunci Tigas, pus la mijloc între Drecon și între Tiphesas, nu pöte să fie alt-ceva decât Bega, un rîu bănașenesc intermediar între Tisa și între Timiș și care în unele locuri e navigabil chiar pentru vapöre. Cum-că din cele trei rîuri cel mai important eră Drecon, dovadă este că Priscus îl mai menționéză o dată, numindu-l «Drecon» (ed. Nieb. p. 213). Cu alte cuvinte, ambasada bizantină a trecut succesiv prin rîurile Tisa, Bega și Timiș, înainte de a sosi la reședința lui Attila.

Itinerariul a pășit dară de astă-dată dela apus spre răsărit.

Aci se nasce întrebarea: punctul obiectiv al călătoriei fiind o parte centrală a Bănătului, de ce öre ambasada să fi mers până la Dunăre într'o direcțiune occidentală foarte lungă, în loc de a scurtă calea apucând dela Sofia într'o liniă apröpe dreptă, fără a trece prin Niș? La această întrebare răsponde însuși Priscus. Pentru a găsi pe Attila, ambasada trebuia să-l caute 'acolo unde eră prevenită că 'l va găsi, și în adevăr l'a și găsit spre apus de Tisa, de unde el se pregătia a năvăli asupra provinciilor bizantine (ed. Nieb. p. 173). Sosind ambasada și presintându-se lui Attila, a primit dela dînsul porunca de a merge la reședința lui și de a-l așteptă acolo Ast-fel se explică ambele direcțiuni ale călătoriei, cea occidentală rans-danubiană și cea orientală cis-danubiană.

Să se observe în relațiunea lui Priscus următöarele două puncturi:

a) după trecerea Dunării, ambasada a înaintat dintâi pușin spre

nord, depărtându-se de ținutul danubian, de care nu s'a mai apropiat: «ἐπὶ τὰ ἀρκτικώτερα τῆς χώρας» (ed Nieb. p. 182);

b) după un timp nu îndelungat, s'a schimbat direcțiunea: «ἐτέραν ὁδὸν ἐτροπήμεν» (ib. p. 182—3).

• Oare ce sens pöte avé aci schimbarea direcțiunii? ș'apoî o schimbare impusă anume de cătră conducătorii Hunni, cari însoțiau ambasada pînă la reședința lui Attila: «τῶν ξενολούτων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσαμένων». Spre nord ambasadorii nu puteau înaintă, căci n'ar fi fost schimbarea direcțiunii; spre sud și mai puțin, căci s'ar fi întors la Dunăre; dar nici spre apus dînșii nu puteau să apuce, căci acolo, în Ungaria sudică pînă la Buda-Pesta și mai departe, n'ar fi dat peste mari riuri navigabile. Prin urmare, singura schimbare posibilă a direcțiunii era acea spre răsărit, trecënd apoî Tisa, Bega și Timișul, pentru a se înfunda în actualul Bănat.

Este curios că o comunicațiune epistolară förte descusută din partea istoricului unguresc Szabó a putut să amăgescă pe Amédée Thierry (Hist. d'Attila, 1864, t. 1, p. 89, 428) de a scrie următoarele: «On a beaucoup discuté sur le lieu exact où cette résidence était située; les uns ont cru reconnaître Tokaï, d'autres la ville actuelle de Bude, d'autres encore des localités diverses; mais tous s'accordent à décider que ce lieu se trouvait dans le pays qui est aujourd'hui la Hongrie. *Le récit de Priscus ne laisse d'ailleurs aucun doute sur ce point.*»

Narațiunea lui Priscus, vom dice și noi, nu lasă nici o îndoială că ambasada bizantină a călătorit nu prin Ungaria, ci prin Bănat, înaintând pe un întins șes: «ἐν πεδίῳ κειμένην» (ed. Nieb. p. 183), unde se împedecă nunaî döră de bălți: «τοὺς λιμνάζοντας τόπους» (ib.) și unde, deși erau destule riulețe, totuși lipsiau pétră și lemn de construcțiune, cari trebuiau aduse de aiurea: «οὐδὲ γὰρ λίθος, οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκείνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάροις ἐστίν, ἀλλὰ ἐπεισάκτω τῇ ὕλῃ κέχρηται. ταύτη» (ibid. p. 188).

După acéstă descripțiune este învederat că reședința lui Attila nu eră în regiunea cea stâncösă și pădurösă a Mehadieî, a Lugo-

şului, a Carensabeşului, ci în partea cea óblă şi báltósă a Bănatului, aceia pe care Griselini (Gesch. d. temesw. B. II) o numia «Flachland» sau «platte Land». Dar unde anume?

Priscus ne spune (ed Nieb. p. 185) că pe drum, oprindu-se într'un sat, Bizantinii aũ dat acolo peste comitele Romulus şi alţi ambasadori cari veniaũ la Attila din Roma, şi apoi împreună aũ urmat calea înainte. Pentru a înţelege acéstă întâlnire, cată să admitem că ambasada cea romană venise pe teritoriul bizantin până la un oraş trans-danubian aşedat chiar în faţa Bănatului, cel mai apropiat de reşedinţa lui Attila, ast-fel ca să călătoréscă mai puţin pe pãmîntul barbar, unde puteaũ s'o întimpine neplăceri sau pericole. Plecând dară dela Dunăre spre nord, eră lucru firesc ca Romanii să întâlnească pe Bizantini, cari veniaũ din apus spre răsărit, ceea ce s'a şi întâmplat, după naraţiunea lui Priscus, nu departe de reşedinţa lui Attila. Dacă noi am poté sci oraşul cel trans-danubian prin care trecuse ambasada cea romană, am avé o indicaţiune despre acea parte a Bănatului unde eră atunci centrul puterii Hunnilor, căci am căpétă curat geometricesce punctul de intersecţiune al ambelor ambasade.

Priscus (ed. Nieb. p. 147) ne spune că Attila pretindea a avé drepturi asupra ţermului sudic al Dunării dela Pannonia spre răsărit până la oraşul Novae: «κατὰ τὸ ἔϋμα τοῦ Ἰστρου ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νοβῶν τῶν Θρακίων.» Oraşul Novae se afla tocmai în faţa drumului bãnăţen celui de pétră, despre care noi am vèdut mai sus că, cu doi secolii înainte, îl căutase generalul bizantin Commençiol. Pentru ca să ţină atât de mult la Novae, lui Attila acest punct îi eră de o deosebită importanţă strategică. În adevèr el corespunde pe malul opus nordic al Dunării tocmai cu partea cea mai óblă şi báltósă a Bănatului, ast-fel că de aci, aprópe într'o liniă dréptă, noi înaintãm spre nord cătră lacul Alibunar. Dacă ambasada romană va fi trecut Dunărea la Novae, după cum este fórte probabil, atunci întâlnirea ei cu cea bizantină se va fi întâmplat unde-va nu departe de acest lac, de unde amîndoué împreună vor fi păşit înainte până la un punct óre-care apropiat de acolo.

Maî este o altă posibilitate, întemeiată de asemenea pe textul lui Priscus și care în fond duce la același rezultat. Vorbînd despre o ambasadă bizantină anterioară, în fruntea căreia era Plinthas, Priscus ne spune că mersese pînă la Dunăre la orașul Margus, unde o așteptaŭ Hunniî cei *regali*: «οἱ βασιλικοὶ Σκῦθαι» (ed. Nieb. p. 167), adecă tribul din care era însuși Attila. Este de cređut că «Hunniî cei regali» își aleseră un loc de întălnire nu departe de însăși reședința cea regală. Vechiul Margus este Semendria de astăđi, nu cu mult maî spre apus de Novae. Trecēnd Dunărea la Margus, ambasada cea romană, pentru ca să se pótă întălni cū ambasadoriî bizantini, trebuiă să apuce tot în direcțiunea lacului Alibunar, întocmaî ca și 'n cazul precedente al treceriî prin Novae.

În fine, maî este o a treia posibilitate. Între Margus și între Novae eră aședat cam la mijloc, în pozițiunea actualului Kostolatz, orașul Viminacium, un centru comercial și politic însemnat, despre care Priscus vorbește în douē locuri (ed. Nieb. p. 140. 190). Dacă ambasada cea romană a trecut Dunărea prin Viminacium, ea trebuiă iarăși să înainteze tot spre lacul Alibunar.

Deci, în câte-trele ipotezele, de o potrivă posibile și singurele posibile, reședința lui Attila, ce-va spre răsărit de punctul întălniriî ambelor ambasade, nu putea să fi fost aiurea decăt unde-va în împregiurimile orașelului Vărșeț de astăđi.

În privința acestui orașel este de observat ce-va de o valóre capitală în cestiunea care ne preocupă. Felix Milleker, care a studiat Vărșețul într'un mod monografic, ne spune următórele despre muntele cel cu ruine de acolo, numit romănesce «Cula», adecă «turn», iar nemșescē «Schlossberg»: «Acest munte—đice Milleker «—oferă o vedere predominítóre nu numai asupra văii dela Biserica-albă și Oravița, dar încă spre occident și spre sud pănă la «Dunăre și pănă la Tisa. Este o pozițiune, de unde se póte vedé întregul Bănat» (Werschetzer Gegend, Werschetz 1885 p. 25: «Dieser bot eine dominirende Uebersicht nicht nur in das Ung. Weisskirchner-Oraviczaer Thal, sondern auch gegen Westen und Süden bis an die Donau und Theiss hin. Es ist diss ein Punkt,

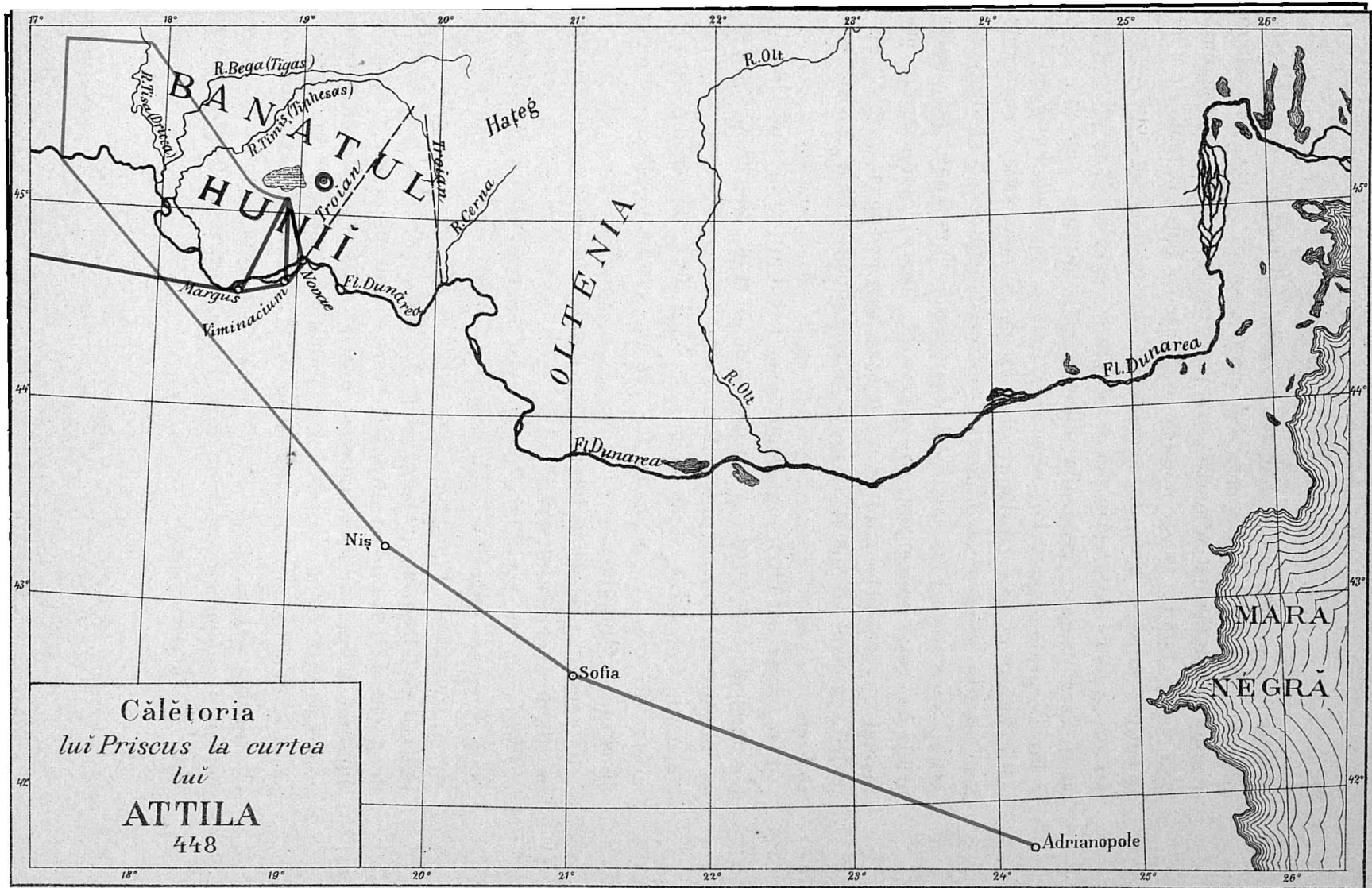
von dem man die ganze banater Gegend übersehen kann»). Noi întrebăm dacă Attila, barbar, dar mare general, putea să-și alegă o altă reședință mai nimerită sub raportul strategic? o reședință însă, unde astăzi, ca și 'n Țilele lui Priscus, pământ și lemn de construcțiune lipsesc. Este de regretat că colonelul Iannescu a scăpat din vedere caracterul cel strategic al Vârșețului în excelenta sa lucrare despre «geografia militară a Bănătuului».

Pe alăturata chartă noi indicăm cu linia roșie călătoria ambasadei bizantine, iar cu linia albastră pe a celei-lalte, însemnând prin liniuțe negre cele două căi romane bănațene. Reședința lui Attila, spre răsărit de lacul Alibunar, este represintată pe chartă printr'un cerc concentric roșu-albastru. Acea reședință nu eră tocmai un oraș, ci un forte mare sat: «μέγιστη πόμη» (ed. Nieb. p. 187), «vicus ad instar civitatis amplissimae» (Iorn. XXXIV ed. Holder).

Este sigur dară, absolut sigur, că reședința lui Attila se află nu departe de Vârșeț, în apropiere de drumul cel de pământ care se începea în dreptul orașului trans-danubian Novae, și pe unde elementul românesc, după cum am vădit deja, de vreme ce n'a încetat de a locui din epoca lui Traian, a trăit firesc și sub dominațiunea Hunnilor.

În adevăr, Priscus a întâlnit pe Români petrecând foarte bine în gîrurile grăznicului Attila.

Lăsăm aci cu totul la o parte ceea ce spusese în această pricină Ungurul Otrókócsi, după care s'a luat apoi bătrânul Petru Maior (Inceputul Românilor, ed. 1812 p. 64 sqq.). E puțin metodic însuși Laurian (Magaz. istor. V. 208), care nu ȳea osteneala de a citi pe Priscus în textul grecesc, mulțumindu-se cu o traducțiune latină, nu pretutindenea exactă. Ori-ce problemă istorică controversată trebuie supusă unei minuțioase analize, din care să rezulte dela sineși demonstrațiunea. Așa am procedat noi mai sus pentru a găsi reședința lui Attila; așa vom proceda și acuma pentru a constata ceea ce înțelege Priscus prin «ἡ Ἀύσονίων φωνή» sau «ἡ Ἀύσονίων γλῶττα».

La Priscus nu există nicăireea *Latin*, după cum credeă Laurian, ci se află numai *Roman*. El numesce «*Ῥωμαῖοι*» pe locuitorii ambelor imperie, ai celui oriental ca și ai celui occidental, anume cu sensul politic de «cetățeni romani», «cives romani»; când este vorba însă de naționalitate, atunci pe Grecii îi numesce *Eleni* în opozițiune cu adevărații *Romani*: «*Ἕλληνες τε καὶ Ῥωμαῖοι*» (ed. Nieb. p. 203); ba întrebuițeză și numele «*Γραικός*» (ib. p. 190).

Pintre supușii lui Attila, nimenea nu sciea *lătinեսce*, adecă limba în care vorbiau și scrieau «Romanii cei occidentali»: «οἱ ἐσπεῖριοι Ῥωμαῖοι» sau «Italienii»: «*Ἰταλιῶται*», «*Ἰταλοί*». De aceea Priscus ne spune nu o dată că pentru corespunzița cu Occidentul Attila trebuia într'adins să-și procure secretarii de acolo: «πρὸς Κωνσταντίον, ὃν Ἰταλιώτην ὄντα ὑπογραφέα Ἀττίλας, ἀπεστάλκει Ἀέτιος ὁ τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων στρατηγός» (ed. Nieb. p. 176, 185, 208).

Până a ajunge și a se opri la reședința lui Attila, Priscus nu ne vorbește nimic nicăiri despre *Ausonii*. Aice însă acest nume ne întimpină de o dată de trei ori, în condițiunile cele mai caracteristice.

Primul pasagiū (ed. Nieb. p. 190) sună:

... προσελθὼν τις, ὃν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς φήθητι εἶναι στολῆς, Ἑλληνικῆ ἀσπάζεται με φωνῆ, χαῖρε προσειπὼν, ὥστε με θαυμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληνίζει Σκύθης ἀνήρ. Ἐξόγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῆ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσει ζηλοῦσιν ἢ τὴν Ὀβνῶν ἢ τὴν Ἰσπεθῶν, ἢ καὶ τὴν Ἀϋσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία. καὶ οὐ ἑαδίως τις σφῶν ἑλληνίζει τῆ φωνῆ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρακίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίου...

... apropiându-se cine-va, pe care după hațna lui cea scitică eu îl luam drept barbar, m'a salutat în limba elenă, ținându-mi: χαῖρε, așa că eu, firesce, m'am mirat că unul dintre Scii vorbește elenesce, căci, amestecătură de nēmuri, ei se mulțumesc cu propria limbă *barbară* a fie-căruia, fie acea a Hunnilor, fie acea a Goșilor, ba fie acea a *Ausonilor*, aceia cari sunt mai amestecați cu Romani, și nu ușor le vine lor a vorbi elenesce, afară numai dōră de cei robiți din Tracia sau de pe cōstele Iliriei.

Acı Priscus ne spune fôrte neted cã *Ausoniŭ*, carı sub dominaŭiunea lui Attila locuıaŭ în Bãnat alãtorea cu Hunniŭ și cu Goŭiŭ, avënd o limbã a lor propriã, eraŭ și oi *barbari* ca și cei-lalŭi, dar amestecaŭi cu Romaniŭ, ceea ce'ı deosebıã de Goŭi și de Hunniŭ.

În pasagiul al doilea (ed. Nieb. p. 206) la prãndul lui Attila ne apare un ghiduș saŭ mãscãricıu numit Zercon, care fãcea pe toŭi sã rıdã, ımpletecind talmeș-balmeș la un loc vorbe luate din cele trei limbi ale ŭeriı, anume limba *Ausonilor*, a Hunnilor și a Goŭilor: «*τότε δὲ διὰ τὸν τῆς εὐωχίας καιρὸν παρελθὼν τῷ τε εἶδει καὶ τοῖς ἑσθήμασι καὶ τῇ φωνῇ καὶ τοῖς συγκεχυμένως παρ' αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι τῇ γὰρ Ἀυσονίων τὴν τῶν Οὐννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμυγνύς γλῶτταν πάντας διέχεεν. . .*»

În fine, în al treilea pasagiŭ Priscus ne spune cã, la același prãnd, un *barbar*, care ședea la mėsã lângã dãnsul și care cunoscea limba *Ausonilor*: «*ουννεις τῆς Ἀυσονίων φωνῆς*», ı-a vorbit în acestã limbã, și Priscus l'a și ınŭeles, — ceea ce nu se putea ıntãmplã dacã *Ausoniŭ* n'ar fi avut un graiŭ fôrte apropiat de limba latinã cea vorbitã de pe atunci.

Ce e dreptul, chiar astãdı, dupã patru-spre-ŭeci secolı, puŭinã lãtinescã ar trebui lui Priscus ca sã põtã ınŭelege cãntecul poporan adus de Bãnãŭenul Murgu (Wiederlegung, Ofen 1830 p. 53):

De pe munte 'n vale vin,
In vale vin la rıul lin,
Setea lungã sã mı-o stıng
Care n'o puteam s'o frãng;
Vadul nu era ın cale,
Ci ın laturı mãi ın vale...

De monte in vallem venio,
In vallem venio ad rivum lenem,
Sitim longam exstinguam,
Qualem non poteram frangere;
Vadum non erat in calle,
Sed ad latus magis in valle...

Cu atãt mãi vırtos dialectul daco-latin catã sã fi fost de tot ınŭelegibil ın secolul V, cãnd dicŭionarul seŭ consistã apröpe exclusiv din elemente latine și prö puŭine dacice.

Fașã cu cele trei pasage de mãi sus, și mãi ales cu pasagiul al treilea, indicele la ediŭiunea cea Niebuhrianã a lui Priscus, p.

615, comenteză foarte bine pe «Ausonica lingua» prin «Romana rustica».

Orî-cum s'ar ceti și orî-cum s'ar interpretă textul lui Priscus, este mai pe sus de orî-ce îndoelă că în regiunea unde se află reședința lui Attila locuiaă *Românî* și se vorbea *românesce*, ba chiar unii dintre Hunni învățaseră limba română, dacă nu cum-va barbarul, care vorbise *românesce* lui Priscus la prânzul lui Attila, va fi fost el-însuși un Român ajuns la o înaltă demnitate printre Hunni.

Dar pe acei Români de ce ore Priscus îi numesce *Ausonî*? iată o cestiune, pe care neminea încă nu și-a pus'o până acuma.

După cum la întâlnirea Hunnului, care'i vorbîa grecește, Priscus l'a întrebat cu mirare: cine este? tot așa el trebuia din capul locului să întrebe: cine sunteți? pe barbarii pe cari îi aușia vorbind într'o limbă asemănată cu acea latină; și dacă el îi distinge apoi de Hunni și de Goți într'un mod sistematic prin numele de *Ausonî*, se vede că chiar dinșii i-au spus că așa îi chiamă.

Este cea mai veche mențiune istorică a unei vorbe curat românesce, care ne presintă o tulpină latină și două sufixuri de asemenea latine, dar unite toate printr'o formațiune lexică propriă nouei naționalități latine din Dacia.

La intrarea Goților și a Hunnilor în actualul Bănat, Români de acolo erau elementul etnic cel indigen, care avea tot dreptul de a se făli că ei sunt aborigeni, autoctoni, cei bătrâni, stăpâni ai țerii; și tocmai acesta cată să fi spus ei lui Priscus la întrebarea lui că cine sunt dinșii, căci tocmai acesta vrea să ȕică românesce *ausonîu*.

Cuvîntul *auș*, din latinul «avus» prin sufixul «-uș», același sufix desmerdător ca în femininul «mătușă», însemneză până astăzi pe «bătrân» nu numai în dialectul macedo-român, dar și la Olteni, în districtul Olt mai cu samă, de unde rezultă că altă dată, înainte de separațiunea între Daco-români și între Macedo-români, a fost o vorbă comună tuturor Românilor. Sufixul cel intensiv «-oîu», pe de altă parte, la Bănăȕeni ca și la Macedo-români se rostesc

tot-d'a-una «-oniu», derivând din sufixul latin «-oneus». În scurt, vechiul bănăţen *auşoniu* are un înţeles ce-va ca lătineste «senior» faţă cu simplul «senex». Să urmărim însă mai de aproape acest înţeles, care va arunca o neaşteptată lumină asupra textului lui Priscus.

Mai întâi, pentru a nu lăsa nici o nedumerire în mintea cititorului, să lămurim pe deplin compoziţiunea cea morfologică a cuvântului.

Am spus că *auşoniu* este de trei ori romanic: prin tulpina «avus» şi prin ambele sufixuri «-uş» şi «-oniu». Sufixul «-uş» este aci mai cu deosebire remarcabil, fiind nu numai latin prin origine, dar încă specific românesc prin formaţiune, ast-fel că, graţie lui, priscianul *αὐσόνιος* ni se presintă ca un element exclusiv daco-latin, nu romanic în genere. În adevăr, acest sufix deminutival «-uş», ca şi sufixurile românesce de funcţiune analógă «-aş» şi «-iş», câte-trele s'aũ nascut din sufixurile latine primare «-ascus», «-iscus», «-uscus», amplificate prin sufixul latin secundar «-eus» saũ «-ius», adică din «-asceus (-ascius)», «-isceus (-iscius)», «-usceus (-uscus)». Mărginindu-ne la sufixul «-uscus», el ne întimpină lătineste în «molluscum», «labrusca», «asinusca», «atrusca», «palusca», «Mutuscus», «Etruscus» etc. Amplificarea acestui sufix primar prin secundarul «-eus» saũ «-ius» este tot aşa de normală ca şi amplificarea prin «-eus» saũ «-ius» a sufixului «-ucus» în «Albucius» din «albucus» saũ în «panuceus» din «pannus»,—forme rare în latina clasică, dar cu atât mai preţioase prin aceea că ele distingeaũ tocmai latinitatea cea vulgară. În acest mod, românul *mătuşă* represintă pe un latin «amituscea», românul *auş* pe «avusceus», românul intensiv *auşoniu* din Priscus pe «avusceoneus» saũ «avuscioneus». Grupul consonantic *sc* în sufixul «-usceus (-uscus)» a trecut la Românii în sonul palatal *ş* întocmai ca în «faşă=ital. fascia=reto-roman *făș*=lat. fascia» saũ în «uşă=ital. uscio=reto-roman *us*=lat. ostium (oscium),—un fonetism a căruia vechime se justifică pe deplin prin această concordanţă italo-retică.

Acuma să aprofundăm sensul «senior» al cuvîntului *aușoniu* la Priscus.

În România, pe lângă *auș*, ba chiar mai respândit în graiu, este deminutivul *aușel*, despre care etă ce ne spune d. S. F. Marian (Ornit. I, 326): «Cea mai mică dintre toate păserelele, câte provin «în Europa, și tot-o-dată una dintre cele mai frumoșele, este *aușelul*, «numit în Bucovina tartalac. *Aușelul* e de nouă-șeci și șese milimetri în lungime, de o sută cincî-șeci și patru în lățime, de «patru-șeci și opt în lungimea aripelor și de trei-șeci și opt în «lungimea coții. El e pe de asupra măsliniu, pe tîmple și laturile «grumazului castaniu; marginile frunții și o trăsătură de-asupra «ochilor sunt deschise, zăbelele și cercul ochilor albi; virful capului galben, părțile inferioare ale corpului galben-aprinse și pe «de lături ruginiu-castanii. Penele aripelor și a coții castanii-închise «și pe margini măslinii-deschise. Ochi castanii-întunecați; rostul «negru; piciorile castanii. *Aușelul* e respândit mai peste totă Europa. El petrece véra prin păduri, iară primăvéra și tómnă prin «grădini. Nutrețul *aușelului* sunt diferiți cărăbuși, musce și alte «insecte mici...»

În toate cele-lalte limbi neo-latine, ba mai în toate limbile din Europa, numele *aușelului* este iarăși un deminutiv, dar anume dela cuvîntul «rege». Așa:

- frances «roitelet»;
- italian «realino» și «reillo»;
- spaniol «reyezuelo»;
- german «Zaunkönig»;
- rusc «korolök»;
- bohem «králiček»;
- grec «βασιλίσκος», etc.

Dejá în latina clasică numele *aușelului* eră «regulus».

Dacă deminutivul din *auș* are sensul de «crăișor», atunci intensivul *aușoniu* cată să fi avut sensul de «rege», negreșit nu ca cel mai bătrîn în accepțiunea materială a cuvîntului, ci în accepțiunea cea morală: ca cel mai venerabil, de unde și latinul «se-

nior», literalmente «mai bătrân», a devenit la Neo-latină «seigneur» și apoi «sire», adecă tocmai rege.

Există o dovadă, cum-că Româniî dela curtea lui Attila, ȓicând lui Priscus cĂ ei sunt *aușoni*, î-au și explicat tot-odatĂ înțelesul vorbeî; și era, în adevăr, un lucru cĂt se pĂte de firesc ca dînsul sĂ le fi cerut o lĂmurire în acĂstĂ privințĂ, cĂci dupĂ graiul lor cel lĂtinesc el trebuia sĂ î confunde cu anticii *Ausonî* din Italia, deșpre cari nu se pĂte sĂ nu fi citit vre-odatĂ, dar tocmai acĂstĂ confuziune îl incurcĂ și mai mult. De ce sunteți voi *Ausonî*? ce însemnĂzĂ pentru voi acest nume? cum de ați ajuns în țera Hunnilor? ĂtĂ nisce întrebĂri, pe cari împregiurĂrile le impuneau ori-cui fațĂ cu *Aușoniî* dela DunĂre.

Noî am vĂduț cĂ în textul lui Priscus este întrebuițat pretutindenea, adecĂ de trei ori, numai genitivul plural «*Αύσονίων*». Se scie cĂ glosatorii medievali, cĂnd interpretau un cuvînt, îl luau în forma gramaticalĂ în care îl gĂsiau. DupĂ acĂstĂ particularitate caracteristicĂ, este lesne de constatat cĂ Suidas, lexicograful bizantin din secolul X, are în vedere anume pe Priscus, cĂnd pune glosa cu genitivul plural: «*Αύσονίων = Ἰταλῶν*».

Acî însă ne întimpinĂ o nedumerire. Aceiași glosĂ: «*Αύσονίων Ἰταλῶν*» se aflĂ și la Hesychius, lexicograf alexandrin din secolul IV, care trĂise înainte de Priscus, și prin urmare nu putea sĂ l cunĂscĂ. Este totuși nu mai puțin sigur cĂ Suidas de asemenea nu cunoscuse lucrarea lui Hesychius nici măcar de nume, ci numai pe un istoric omonim din Milet. Astfel fiind, nimic nu ne împedecĂ a admite cĂ la Hesychius glosa de mai sus este o interpolățiune, fĂcutĂ de cĂtrĂ un copist posterior epĂcei lui Suidas. SĂ adĂugĂm cĂ din lexiconul lui Hesychius ne-a ramas un singur manuscris, dupĂ care l'a editat Musurus la 1514, ceea ce face peste putințĂ o confrunțĂiune de texturi, pe cĂnd dela Suidas existĂ mai multe manuscrise. Nedumerirea se înlĂturĂ darĂ fĂrĂ multĂ dificultate, întru cĂt este mai pe sus de ori-ce îndoelĂ cĂ Suidas a utilizat textul lui Priscus, și acĂsta nu o datĂ, ci de o mulțime de ori. Edițiunea NiebuhrianĂ (p. 225—28) reproduce trei-

spre-șeci fragmente, despre cari țice: «Sequentia, quae sine auctoris nomine apud Suidam leguntur, Prisco tribuenda esse videntur». Cătră cele trei-spre-șeci fragmente, cată să mai adăogăm acum un al patru-spre-șecilea, luat de cătră Suidas tot din Priscus și tot «sine auctoris nomine».

Inainte de a merge mai departe, să mai lămurim o împregiurare.

Descrierea călătoriei lui Priscus, așa cum a ajuns până la noi, este scurtată întru cât-va. Originalul cuprindeă unele amănunte, cari aũ fost suprese de cătră copişti. Probă evidentă este următorul pasagiũ din Iornande: «Ad quem (Attilam) in legationem se «missum a Theodosio iuniore Priscus historicus *tali voce inter alia refert*: Ingentia siquidem flumina, id est Tisia, Tibisiaque «et Dricca transeuntes venimus in locum illum, ubi dudum Vidigoia, Gothorum fortissimus, Sarmatarum dolo occubuit». Deși Iornande afirmă aci în modul cel mai pozitiv că reproduce propriile cuvinte ale lui Priscus, totuși în textul grecesc cel ajuns până la noi întregul epizod: «ubi dudum Vidigoia etc.» lipsesce cu desăvirșire. In același chip copiştiĩ aũ omis din Priscus cuvintele cari urmertză în Suidas imediat și fără separațiune după glosa «*Αύσονίων. Ἰταλῶν*», și anume: «*καὶ Αύσονες, οἱ βασιλεῖς*», adecă: «iară Ausoni însemnertză regi».

Suntem *aușoni*, ceea ce vrea să țică cei mai bătrâni aici, adevertzăi baștinași, moșteni și domni ai acestui pământ, — aũ țis Româniĩ cătră Priscus; și dînsul a înregistrat întocmai declarațiunea lor, cu singura deosebire că alfabetul grecesc îl siliă vrând-nevrând a pune un *s* în loc de *ș*. Dionisie Fotino, care trăiă pintre noi în țilele nôstre și care sciea bine românesce, tot încă nu puteă să scrie grecesce alt-fel decât: Μουσατ (Mușat), Ἀρμάσης (armaș), Ἰασιος (Iași). Ῥόσι (roșii), Καλαράσιδες (călărași), μπανισόρ (bănișor) etc.

Până acum eră o nestrăbătută enigmă de a găsi în secolul V la Priscus, lângă Hunniĩ și Goțiĩ lui Attila, pe «Ausonios» saũ «Ausones» din antica Italiă, un termen etnic care atunci devenise dejă de vécuri un simplu epitet poetic în literatura latină, și care nici

chiar în Italia, cu atât și mai puțin în provinciile romane, poporan n'a fost nici o dată.

Și câte enigme de felul acesta mai rămân nescotocite și nedeslegate în «istoria începutului Românilor în Dacia»! enigme dintre cari foarte multe s'ar fi descifrat până acuma, dacă istoricii noștri s'ar deprinde a studia isvórele în texturi originale, nu în traduceri, și dacă ar fi mai tari în știința limbei, fără care istoria cea veche nu póte decât să șchiopéteze în cazul cel mai bun.

3°. *Filma.*

S'ar puté mira cine-va cu drept cuvînt, că în călétoria lui Priscus la curtea lui Attila nu se află nici o mențiune despre Gepiđi, deși se scie, din totalitatea fántanelor istorice contimpurane, importantul rol pe care l'aú jucat ei în resbóiele lui Attila și apoi în căderea dominațiunii hunnice.

Faptul este că pe Gepiđi Priscus îi cuprinde sub numele generic de Gođi, «Γότθοι».

Noi însă vom căută aci a-i deosebì pe unii de alții, căci cu Gepiđii naționalitatea română cea de lângă Timiș a avut mult a face, pe când cu Gođii propriu điși ea nu s'a cíocnit mai nici-odată.

Cine óre să fi fost Gepiđii?

Pe când Gođii ocupaú numai regiunea de peste Nistru, se aflá alătura cu dînșii o créngă separată din tulpina gotică.

Eraú așa numiții Gepiđi.

Posițiunea lor geografică în acea epoă resultă foarte limpede din narațiunea lui Iornande. El đice că ei locuiserá dintăiú pe o insulă a Vislei, că de acolo s'aú întins peste o țeră mai spațiosă, fără a se depártá totuși de reședința primitivă, căci n'aú încetat de a avé vecini o ramură a Burgunđilor, pe care și Ptolemeú (Geogr. III, 5) o pune lângă Visla; și în fine, că acéstă nouă patriă a Gepiđilor erá numai munți și numai păduri, după propria expresiune a unui rege al lor, care după Iornande:—«inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum».

Cu aceste indicațiuni în mână și cu o mapă denaintea ochi-

lor, e peste putință a nu recunoște Galiția la pôlele crescutului răsăriten al Carpaților.

Din Galiția Gepiđii au trecut în Ungaria, întocmai ca mai târziu Maghiarii.

Textul lui Iornande este aci de o confuziune spăimîntătoare, pe care pôte cine-va s'o descurce numai döră aducându-și aminte că entusiastul istoric al Goșilor trăia pe la anul 550 și că tot pe atunci scrieau Bizantinii Procopiü, Agathias și Menandru, prin contexturile cărora suntem datorî a'l controla.

Iornande (De reb. Get. XII, L) repetă mereü că Gepiđii stăpănesc Dacia întregă, pe care iarăși întregă—după el—o stăpâniseră mai 'nainte Goșii. Când ajunge însă a delimita topograficesce hotarele acestei dominațiunii a Gepiđilor, ȃice că ei ședeaü lingă fluviile Criș și Mureș, între cari la mijloc mai bagă două rîuri cu nisce numî problematice: «Gepidae sedent juxta fluvia Marisia, Miliare, et Gilfil, et Grissia qui amnes supradictos excedit...» (ibid. XXII).

Acësta'i «întreaga Daciă»?

Ș'apoi tocmai în astă regiune nici că a fost vre-odată nu numai o dominațiune, dar nici măcar o invasiune gotică, despre care să ne fi rămas o silabă în fântănele anticitații.

Intr'un alt pasagiü (ib. V), Iornande trage hotarele teritoriului gepidic cu totul alt-fel, și anume: «Prin țera Gepiđilor curg rîuri «mari și renumite, căci despre nord și apus o scaldă Tisianus, «despre sud marea Dunăre, despre răsărit o curmă fluviul Tavisis, «ale căruî unde iuți și spumânde se reped furiöse în Dunăre».

Tisianus fiind Tisa; Tavisis, pe Tabla Peutingeriană Tivisco, în Priscus *Τιφῆας*, în Ptolemeü *Τιβισκος*, neputënd a fi alt ce-va decăt Timișul; Gepidia este dară pămîntul dintre Tisa și Timiș.

Cum öre să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiü, Agathias și Menandru ne spun într'un glas că Gepiđii stăpăniaü orașul Sirmiü cu regiunea învecinată, și nu că o spun printr'o nudă afirmațiune de felul aceleia a lui Iornande, dar înregiströză un șir de evenimente petrecute între Gepiđi și Longo-

bardī, între Gepiđi și Greci, între Gepiđi și Franci etc., tôte în actuala Serbiă.

Un alt scriitor sincron, Ennodiū, confirmă și el mărturia celor trei Bizantini, punând în Gepidia apa «Ulca», pe care o recunoscuse deja Katancsich (Tab. Peut. I, 301) și'mi pare bine că și Rösler (Rom. Stud. 74) o recunoște a fi actuala Vukă, un rîu iarăși din regiunea Sirmiului (cfr. Fertig, Ennodius und seine Zeit, Passau, 1855).

Cum să explicăm ore cele două aserțiuni contradictore ale lui Iornande față cu necontroversabila unanimitate a lui Procopiū, Agathias, Menandru și Ennodiū?

Iornande scriea departe în Italia, copiând pe Cassiodor sau compilând de prin Ablavius și alți scriitori perduți, fără să observe vre-o dată că fântănele sale nu sunt tôte din aceeași epocă. Extrema negligență a lui Iornande este ceea-ce l'a deochiat de demult în ochii criticilor (Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen, 47 52).

Totul se limpedesce, dacă vom restabili următorea ordine cronologică în migrațiunile Gepiđilor:

Primul stabiliment, lîngă Visla;

Al doilea, în Galiția;

Al treilea, lîngă Criș și Mureș;

Ultimul, între Tisa și Timiș, iar peste Dunăre lîngă Sirmiu.

Cum dară Iornande, deși descrie pe larg el însuși hotarele gepidice în primele patru migrațiuni, totuși nu se satură de a celebra dominațiunea Goților și Gepiđilor peste «*totius Daciae fines*»?

Acı iarăși el nu comite alt păcat decât pe acela de a nu fi înțeleș fântănele de cari se servise.

Și iată cum:

Bizantinul Procopiū este autoritatea autorităților în ceea ce privesce ambiū țermi ai Dunării. Ca secretar al lui Belisariū, el luase parte la tôte strălucitele expedițiuni ale marelui căpitan și cunoscea de aproape tot felul de nēmuri germanice: Goți, Gepiđi, Vandalı, Longobardı etc. (cf. Dahn, Prokopius v. Caesarea, Berlin, 1865).

Negreșit că nimenea pe acest tărîm nu ne va pute conduce mai cu certitudine.

Ei bine, Procopiū dice într'un loc:

«Gepidiī, cari stăpâniaū *urbea Sirmiū* și *totă Dacia*, după ce «împăratul Iustinian smulsese acea regiune de sub dominațiunea «Goșilor...»

Cu câte-va rînduri mai jos:

«Împăratul a dat Erulilor alte câte-va locuri din *Dacia în jurul «Singidunului*, unde ei locuiesc și astăzi» (De bello Goth., III, 33: «Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δὲ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὸς Ἰουστινιανὸς ὄφειλετο Γότθους etc. καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρὶα δόντος βασιλέως Ἐρουλοῖ ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγηδόνα»).

Intr'un alt pasagiū:

«Mai înainte, pe cînd *Dacia eră tributară Goșilor*, Gepidiī nu «se mișcaū din fōstele lor locuințe de *dincolo de Istru*, cācī atāta «se temeaū de Goși, încāt nu cutezaū a trece fluviul» (ibid. III, 34).

Pentru scriitorul bizantin «dincolo de Istru» este naturalmente țermul nordic. Prin urmare, pe țermul *sudic* al Dunării se aflaū Goșii, cārora le eră tributară Dacia de *acolo* și de grōza cārora tremuraū Gepidiī, așeđați atuncī lângă Tisa.

Apoi iarășī:

«In *Dacia* și în Pannonia sunt orașele Singidun și Sirmiū pe «malul Istrului» (ibid. I, 15).

Mai încă:

«Hotarele *Daciei*, unde se află urbea Sirmiū...» (Procop. Hist. arcana, p. 18).

În fine:

«Gepidiī stăpânesc Singidunul și Sirmiul cu *regiunea învecinată...*» (Proc., De bello Vand. I, 2).

Dacă aceste șese citațiuni nu sunt de ajuns, Procopiū ne-ar mai procura altele vr'o două-trei nu mai puțin decisive.

Sirmiul, adică Mitrovitz de astăzi; Singidunul saū actualul Biel-

grad; mai pe scurt Serbia, nici de cum România danubiană, iată dară *totă Dacia* pe care o ocupaseră dintâiu Goții după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune și însuși Iornande (LV), iar retrăgându-se aceștia, au cuprins-o Gepiții, pogoriți acolo din latura vest-carpatină, unde locuiseră mai înainte.

Confusiunea nominală între Dacia cis-danubiană pe de o parte, și pe de alta între cele două Dacie trans-danubiane, ale căror hotare au fost tot-d'a-una foarte reu definite, dar pe unde în realitate au stăpânit cât-va timp némul goto-gepidic în urma invasiunii Hunnilor, această confusiune nominală a făcut pe compilatori de felul lui Iornande a plăsmui o fantastică dominațiune a Goților și Gepiților peste *totă Dacia d'a-stânga Dunării*.

Un alt vechi scriitor tot atât de puțin scrupulos, «necriticul și istoricesc nepăsătorul Eutropiū» după cum îl califică Eichhorn (Gesch. d. Litteratur, Gott. 1805 p. 387), bagă și el în Dacia Traiană nu numai pe Tervingi și Taifali, dar încă și pe Victofali, pe cari adevăratele fântâne nu'î arată nicăiri decât spre apus de Timiș (Amm. Marcell. XVII, 12; Capitolin. M. Anton. XVI) și despre cari nu ni se va cită un singur fapt pe teritoriul danubian al României.

Istoricii moderni, fără a-și da ostenela de a scăpăra lumină din confruntarea isvórelor, s'au mulțumit a tot repeți fabula, până ce, sub eleganta pênă a lui Rösler (Rom. Stud. 62), ea a luat nisce proporțiuni iperbolice până și în cronologie.

Din istoria Gepiților ne preocupă de astă dată următoarele două puncturi:

1. Ei vorbiau un dialect gotic, fiind «ex Gothorum prosapia» după Iornande, *γοθικὰ ἔθνη* după Procopiū, *Γόθοι* după Priscus;

2. Ei au locuit foarte îndelungat într'o parte a Bănătului, fiind ast-fel vecini cu Români de acolo, cu *Aușonii* cei de lângă lacul Alibunar.

Pe la anul 600 un general bizantin mai dă încă lângă Tisa peste urme de Gepiți, cari însă nu mai sunt atunci o naționalitate com-

pactă, ci nisce șubrede rămășițe (Theophylact ap. Stritter, Gepaed. p. 387).

E remarcabil—în parentesă—că precum Goții proprii ȕiși ne-au lăsat un prețios monument archeologic cu o inscripțiune runică în tesaurul de aur cel descoperit la Petrósa în regiunea Buzăului, tot așa în Bănat, însă numai acolo, a rămas dela Gepiȕi iarăși un prețios monument archeologic scris cu rune, anume tesaurul de aur desmormintat pe la finea secolului trecut în comitatul de Torontal, despre care Dietrich (Runeninschriften des banater Fundes, în Pfeiffer, Germania, 1865, IX, 177 — 209) conchide că aparține unui popor gotic, dar diferit de Goții proprii ȕiși: «Fest steht aus der Sprache der Inschriften ein zum Kreis der Gothen gehöriger Stamm, und aus den Runen, dass es nicht genau derselbe war, dem wir den Ring von Bukarest, ursprünglich von Pietrossa, verdanken».

Orî-cum ar fi, Gepiȕii au locuit într'o parte a Bănatului cel puțin până în secolul VII.

În acest mod, prin durata secolară a unui contact fie cât de indirect, Aușonii lui Priscus au fost puși în stare și — am pute chiar ȕice—au trebuit să împrumute dela Gepiȕi ôre-carî *gotisme*. Cu alte cuvinte, urmele gotice, dacă există unde-va la Români, apoi numai dóră în Bănat.

Acolo, în adevěr, ne întimpină un gotism, singurul de astă-dată, dar necontestabil.

Rėposatul filolog banățen Simeon Manguică, într'un studiu fôrte interesant ca adunare de material pentru botanica poporană română (Familia din Pesta, 1874, No. 43—49; cf. Col. I. Tr. 1876 p. 360), ȕice între altele:

«Frumöse credințe are poporul nostru și despre locuința ȕinelor «din Țera-Românescă, la locul cu apele albe, unde se scaldă ȕinele «și unde cresce și flórea cea misterióasă, a cării trupină este în-«vėlită în pândă de pėtră, și care om pôte căpėtă acea flóre, acela «este norocos, căci dinsa 'l conduce cu o atragere magică cătră «locurile unde se află tesaurii îngropați, și acolo, punėnd flórea

«pe pământ, pe loc es tesaurii pe fața pământului. Sufletul unei «muieri care a vătămât ținutele, purtat fiind de ține spre chinuire «și răsplătire, ajungând cu ținele până la locul cu apele albe și «vădând acolo planta, cunoscând'o a întins mâna să o rumpă din «pământ, dar observând'o o țină, i-a dat cu sbicîul peste mână de i-a «cădut flórea din mână. Dela locul cu apele albe din Țera-Románescă, «plécă ținele în călătoriele lor, trec peste munții Orșovei, peste stánca «cea mare dela Berzasca, trag la cărșiele Saschei și a Ciclovei, de «aci fac excursiuni prin Bănat, apoi peste muntele Semenice de lângă «Caransebeș, și se întórnă înapoi în Țera-Románescă. In călăto- «riele lor, ținele bucurosi petrec pe poienile munților de iederă, «de foiofiu, de semenice și de priboiu (geranium macrorhizum, «grosswurzelliger Storchnabel), unde țin ele petrecerile, ospé- «tările și jocurile lor, purtând cu sine cete de suflete pécătóse «spre pedepsire. Intre ține este una cu numele *Filma*, mai mică, «dar mai rea, care mai tare chinuie sufletul celor morboși (cáci «sufletele le pórtă ele cu sine, iar trupul stă ca și amorțit a-casă «în pat), și cele-lalte ține nu strică voia ei. Despre acéstă țină «cei morboși, venindu-și când și când ce-va în fire, se dice că «murmură din buze: *Filmo!* dar nu mă chinui așa tare, ci értă-mé!»

Mangiuică mai adaugă:

«Tóte aceste despre ține le-am aúdit și scris dela muierile sciú- «tóre din Sichevița, mai virtos însă dela Ana Jurescu de acolo».

Acéstă narațiune este pentru noi cu atât mai prețioasă, cu cât se póte garanta perfecta ei autenticitate. Mangiuică nu întrevedea de loc marea importanță istorică și lingvistică a celor povestite d-sale de cătră baba Ana dela Sichevița. Entusiast pentru elemen- tele latine ale naționalității române, inamic a tot ce nu e *pur roman*, fórte reu dispus mai cu deosebire pentru orî-ce lucru nemțesc, filologul bănățén și-ar fi impus, de sigur, patriotica datoriă de a nu lăudă «frumósele credințe ale poporului nostru despre locuința ținutelor», dacă ar fi bănuit cătuși de puțin că ele sunt tocmai... *gotice!*

Patologicesce vorbind, ȃina Filma, aȃa după cum o vedem în scenarul din legenda lui Mangiucă, unde bolnavul o invocă «din când în când venindu-ȃi în fire», nu e alt ce-va decăt febra, al cării epifenomen ordinar este delirul, τὸ παραφρονεῖν al lui Ippocrat. Acastă explicaȃiune medicală concordă, precum ne vom încredinȃa îndată, cu înȃelesul etimologic al cuvîntului.

Tremurul este punctul comun, unde febra se cîocnesce ȃi se confundă cu diversele faze ale spaîmei, astfel că, luându-se una drept alta, în mai multe limbi însuȃi numele *febrei* derivă din noȃiunea *spaîmei*.

La Francesi «frayeur» ȃi «effroi», doue nuanȃe de spaîmă, provin din latinul «frigor», de unde la noi friguri «febră».

La Serbi febra se chiamă ррозница, dela рроза «teróre», ultimul grad de spaîmă.

Cuvîntul nostru frică, la Albanesi frikă, este acelaȃi cu grecul φρίκη «tremur», de unde φρικώδης πυρετός «febră».

Latinul febris «friguri» se află în legătură cu grecul φέβομαι (mă tem) ȃi cu germanul «bebe» (tremur).

În monumentele paleo-slavice, febra se numesce трасевича, траськк, трасьца, bulgăresce «tresopatkă» sau «treskă», din aceeaȃi radicală ario-europeă cu sensul de tremurare, din care Persii au făcut «tars» (spaîmă), la Osetini «tharsin» (temere), în limba zendică «tarsti» (spaîmă) etc.

Boemesce «třas» însemnăză spaîmă, iar «třasawka» febră.

În limba persiană spaîma se ȃice «bîm», bôla în genere «bîmarî», un fel de febră în specie «bîmarî siah», literalmente spaîmă neagră (Vullers, Lex. Persic. I, 304).

Mai pe scurt, ȃina Filma, care represintă «febra» sub raportul medical, prin însăȃi acăsta ar puté să fie «spaîmă» în privinȃa lingvistică; adecă, în vre-o limbă ôre-care — vom cerceta mai jos în care anume — cuvîntul *filma*, mai 'nainte de a trece la «febră», putea să fi avut semnificaȃiunea generală de «spaîmă».

Omul primitiv, înzestrat cu «corpulentissima fantasia» după expresiunea lui Vico, dă obiectivitate tuturor impresiunilor sale, fie

interne sau externe Un pasagiū din cartea lui Iob (IV, 13—17) Ńice: «In gāndurile visurilor de nōpte, cānd somnul cade peste «ōmeni, tēmă și cutremur m'aū întimpinat și făcură să se cutre- «mure tōte ōsele mele, și un duh trecu pe dinaintea mea, și pērul «mi se sburli pe cap; el stātū, dar nu cunoscuī fața sa; un chip «eră înainte ochilor mei...» In acest pasagiū, ca și in legenda bānățenă a lui Manguică, un bolnav, delirānd in friguri, vede «un chip inaintea ochilor sei», un chip atāt de teribil incāt «i se sburlesce pērul pe cap», și care totuși nu e in realitate decāt «spaīma-febră» personificată.

Asemeni fenomene, fie «spāimă», fie «febră», fie ambele intrunite, ne apar adesea in mitologia diferitelor popōre, cānd ca Ńei, cānd ca Ńine, cāci sexul depinde de genul gramatical al cuvintului.

La vechii Romani spaīma eră represintată prin Ńei Pallor și Pavor.

La Eleni — prin Ńeul *Φόβος*, din aceiași radicală *φεβ* (temere), din care am vęđut mai sus cā derivă latinul «febris».

La Slavii din Carniolia, Ńinele corespunđtōre Furielor din mitologia clasică se chiamă *Дражена* și *страшница* (Venelin, *Болгаре*, Moscva 1829 t. I, p. 145); cel de'ntāiū cuvint dela *држж* (tremur), cel-lalt dela *страхъ* (fricā).

Ńeul de destructiune din mitologia indiană, teribilul Ńiva, acela din sudōrea cāruia — după Mahābhārata — s'a nāscut febra (Muir, *Sanskrit texts* t. IV, p. 314), se chīamă Bhīma, adecă «spāimă». Același nume il pōrtă de asemenea in monumente sanscrite mai multe alte Ńeitāți reutāciōse secundare, iar sub forma-i cea femeieică Bhimā el se aplică la Ńeița morții Durgā și la o nimfă din cele Ńise «apsarasas», a cārora principală misiune este de a perde pe muritorī sau de a-i innebuni (Roth-Bōhtlingk, *Sanskrit-Wtb.* t. V, p. 294; Gubernatis, *Mitol. Vedica* 1874 p. 193).

Pentru spaīma luată in sens exclusiv de febră, selbatecii Mantra, carī locuesc in Indo-china pe peninsula malaică, aū un Ńeu special numit Hantubara-sisip (Ujfalvy, *Revue de philol.* t. II p. 139).

La Persi, febra este «o țină roșie cu păr de flacări» (Tylor, Anfänge d. Cultur t. I p. 292).

În literatura sanscrită, febra e «regele bólelor» (Roth-Böhtlingk, III, 168); rege, nu regină, căci sanscritul jvara (febră) e masculin.

Romani, la cari febra era femeie, avea pe țină Febris. O inscripțiune găsită în valea Hațegului în secolul XVI (Ackner-Müller, In-schr. in Dacien p. 19) sună :

FEBRI. DIVAE. FEBRI
 SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
 CAMILLA. AMATA. PRO.
 FILIO. MALE. AFFECTO
 P.

La Eleni divinitatea febrei era *Ἡπιάλος* sau *Ἐπιάλτης*, aceiași—póte—pe care Omer (Odys. V, 396) o numesce «demon de spaime», descriind cumplitele dureri ale unui bolnav.

În descântecele rusesci, febra este personificată prin douăsprezece ține «nepeptenate» și «neincinse» (Sacharov, Сказанія русскаго народа t. I, part. 2 p. 24).

«...Druh — ȕice Pictet (Origines indoeurop., ed. 1863 t. II p. «635—6) — s'applique dans le Rigvéda à une espèce de démon «mâle ou femelle, et signifie malfaisant, nuisible, de la racine druh, «nocere velle, odisse. De là aussi drôha, drôgha, malice, offense, «haine, drôgdhar, ennemi, offenseur, druhvan, drôhin, qui cherche «à nuire, malin, etc. Cette personnification du mal reparait chez les «Iraniens dans la Druj (au nomin. Drukhs) du Vendidad (Farg. «VIII, passim), le démon femelle qui se jette sur les cadavres et «qu'il faut chasser par divers procédés. Les inscriptions de Perséopolis offrent Druga comme le nom d'un esprit malin.... Un cor-relatif du démon indien Druh est le lithuanien drugis, fièvre et «surtout frisson fébrile. La fièvre, en effet, était considérée comme «produite par un mauvais esprit, et personnifiée comme tel».

La Boemi, după cum am vădut mai sus, t'rasawka este «febră»,

iar t̄ras «spaimă»; dar același T̄ras ne apare în anticele poesīi boeme dela Kraledvor ca «ḑeũ al spaimei» :

«...ze stienov lesniech virazi T̄ras...»

Nu vom căutã de a mai ãmmulți analogie.

Ele sunt de ajuns pentru a ne convinge cã Filma, prin care se idealisãzã febra la Românīi din Bãnat, pãte sã aibã sensul etimologic de «spaimã».

Dacã ãnsã Filma ãnsemnãzã ãn adevãr spaimã, acãsta catã sã fie anume ãn vre-una din acele limbi, cu cari naționalitatea romãnã va fi avut ore-cãnd vre-un punct de atingere, iar mai ãn specie Romãnīi din Bãnat.

Pentru a nu ne abate dela cererile metodei lingvistice, sã stabilim mai ãntãiu condițiunile fonetice ale cuvãntului *filma*.

În limba romãnã silaba fi este tot-d'a-una originalã, adecã nu provine nici-o-datã din fa-, fe-, fu-, saũ din vre-o altã combinațiune silabicã. Ca exemple avem: fiũ (fio), fiũ (filius), fiãstru (filiaster), ficat (ficatum), fig (figo), fir (filum), fildeș (turc. fildiș), fistic (turc. fistiq), fitil (turc. fitil), fișec (turc. fișek), filã (*φύλλα*) etc. Din maghiarul «kép» Romãnīi aũ fãcut «chip», dar pe maghiarul «fél» nu l'aũ schimbat ãn «fil», ci l'aũ lãsat «fel».

Încã odatã darã, ori unde se aflã la noi silaba fi-, aceeași silabã fi-, iar nu alta ori-și-care, trebuie sã fi fost ãn limba de unde s'a luat cuvãntul.

Prototipul cel imediat al Filmei romãne nu pãte fi falma, felma, fulma, flama etc., ci neapãrat filma.

Constatarea acestui punct fonetic ne ãnlesnesce calea, ãnlãturãnd ori-ce etimologiã nemetodicã.

Sã ne ãntrebãm darã: de unde ore sã fi luat Bãnãțenīi pe ḑina Filma?

Citind legenda, pe care ne-o dã Mangiucã, ne-a isbit din capul locului caracterul vechiũ germanic al totalitãții:

1. Ḑinele cãlãtoresc prin țerã;

2. Ele p^ortă sufletele ómenilor mor^Ńí;
3. Filma e cea maⁱ mică din ȓine;
4. Ea este tot-o-dată cea maⁱ rea;
5. Cele-lalte ȓine se tem de dⁱⁿsa.

In mitologia scandinavă asemeni ȓine se numia^u Norne.

In saga Nornagestr, scrisă după celebrul scandinavist Rafn în secolii XI sau XII (*Antiquités russes*, t. I, p. 211), trei Norne, călătorind prin țeră (thar f^oru thá um landit v^olvur), nemercsc la un copil în lég^{en}; pe când cele două maⁱ mari îl bine-cuvintéză cu dărniciă, se scólă cea maⁱ mică (hⁱnyngsta nornin) și'l blastemă (Dietrich, *Altnord. Lesebuch* p. 320).

Iacob Grimm (*Deutsche Myth.* 1854, p. 381) reproduce următórea naraȓiune, nu maⁱ puȓin caracteristică, dintr'un poet german de pe la 1200:

«Treⁱ surori ȓine călătoria^u prin țeră (ziehen durchs Land) pen-
«tru a căută de nevoile ómenilor. Cele dintăi^u două, pré-bune și
«nesocotite, voia^u cu grabă să sbóre în ajutorul altora. Cea de a
«treia însă, la care ele se supunea^u (als höhere Macht verehren),
«numind'o dómⁿă a lor, nu-ⁱ lăsă să facă binele (werden aber von
«der dritten zurückgehalten)...»

În «Istoria Danică» a lui Saxo Grammaticus, iarăși un scriitor scandinav din secolul XII, se descri^u de asemenea trei ȓine, dela carⁱ depind sorȓile omenescⁱ și dintre carⁱ cele dintăi^u două sunt bune, iar cea maⁱ mică rea: «*tertia vero protervioris ingenii invidentiorisque studii femina*», — pasagi^u asupra căruia Grimm (op. cit. p. 387) observă: «*die dritte Nymphe ist wiederum die bösgesinnte, das Geschenk der beiden ersten verringernde* »

În fine, în vechea mitologiă nordică ȓinele Norne ne apar și ca Valkirie, adecă alegătóre, av^{en}d misiunea de a luă și a purtă sufletele celor mor^Ńí.

Maⁱ repetăm dară, nemic nu p^ote fi maⁱ vechi^u germanic ca cele cincⁱ trăsuri din legenda lui Mangiucă:

1. ȓinele călătoresc prin țeră;
2. Ele p^ortă sufletele ómenilor mor^Ńí;

3. Filma e cea mai mică dintre ȕine;
4. Ea este tot-o-dată cea mai rea;
5. Cele-lalte ȕine se tem de dinsa....

Un asemenea complex de elemente constitutive nu ne întimpină nicăiri aiuri, nici chiar în miturile slavice, atât de înrudite de al-mintrelea cu cele germanice (cfr. Potebnia, *О долѣ, в Древности, Москва 1865, p. 153—96*).

Este remarcabil că la Slavii, atunci când ȕinele lor se apropiă în unele puncturi de Norne, totuși vedem că și acolo tocmai cele mai mari sunt mai grabnice a face reu, iar cea mai mică le mai reține, adecă un fenomen diametralmente opus aceluia din mitologia scandinavă (Potebnia, op. cit. 192; Grohman, *Sagen aus Böhmen 1863 p. 4*; Miladinovtzi, op. cit. p. 16—19).

O excepțiune pînă la un punct formeză Croații.

La dinșii așa numitele ȕine Rodienițe sau Sudienițe se asemănă ére-cum cu Nornele scandinave. Profesorul Valjavec a scris în astă privință o monografie întregă, fórte interesantă, în care constată că și la Croați cea mai mică din ȕine este generalmente mai rea (ap. Jagić, *Književnik 1865 t. II p. 53*). Dar acéstă apropiare e numai parțială, nu totală ca asemănarea ce se observă între ȕinele germane dela nord și între cele bănățene ale lui Mangiucă. Croații nu confundă nici-o-dată pe Norna, adecă ȕina prevestitoare a sorților, cu Valkyria, care pórtă sufletele ómenilor morți. Apoi ȕinele lor nu călătoresc într'un mod sistematic. În fine, însuși Valjavec convine că, cei-lalți Slavii ne avénd nimic analog, s'ar poté bănui că Croații vor fi împrumutat concepțiunea lor despre ȕine anume dela Germani. Să nu uităm vechea observațiune a lui Șafarik (*Slow. starozitnosti p. 548*) că dintre toți Slavii cele mai multe gotisme se află la Serbi.

Grimm (*D. Myth. p. 407*) avusese dară și nu încetéză de a avé dreptate când a ȕis: «noțiunea ȕinelor ursitoare nu s'a desvoltat la Slavii».

Aci este locul de a se încruci orî-cine dinaintea lipsei de metodă a reposatului Cihac. Deși ȕina Filma nu are absolut nimic

slavic și deși nici o-dată slavicul vi nu trece la Români în fi, totuși Cihac nu s'a sfiit a afirmă (Dict. II p. XVI) că Filma nu e alt ce-va decât *Vilama*, dativul plural din serbul *Vila* «dîna»: «Le serbe moliti se Vilama est le datif pluriel que les Roumains du Banat ont changé en Filma». Cu o asemenea nouă teorie lingvistică despre trecerea tuturor labialelor una într'alta, și mai ales despre paternitatea dativului plural, Cihac ar fi putut să susțină că «episcop» se trage d'a-binele din «vobiscum»!

Nici cei-lalți vecini ai Românilor — despre dînele Ungurilor, bună-ură, se pôte vedé monografia lui Ipolyi (Magyar myth. 1854 cap. IV) — nimeni afară de vechii Germani, nu ne înfățișeză întru-nite cele cinci puncturi esențiale din narațiunea lui Mangiucă:

1. Dinele călătoresc prin țără;
2. Ele pörtă sufletele ómenilor morți;
3. Filma e cea mai mică din dîne;
4. Ea este tot-odată cea mai rea;
5. Cele-lalte dîne se tem de dînsa...

După ce am constatat típarul vechiú germanic al întregéi legende despre dîna Filma, acum soluțiunea ni se presintă dela sine.

În limba gotică, pe care o vorbiaú nu numai Goții propriú dîși, dar și Gepidii cei de lângă Tisa, *filma* încernézá «spaimă».

Textul lui Ulfila ne dá acest cuvînt de patru ori, de doué ca nume și de doué ca verb, în câte-patru casurile cu prepozițiunea *us* (din), care însă este aci cu totul indiferente, ca și 'n goticul «*us-agiths*» (spăimîntat) din «*agis*» (spaimă), saú ca și prepozițiunea analógă *ex* în al nostru *s-paimă* din «*expavimen*».

Ca nume, goticul *film-*, de genul feminin, se traduce tot-d'a-una prin «spaimă».

Iată texturile:

I. Marc XVI, 8:

Ulfila: dizuh thun sat ijos reiro jah *us-filmei*...

Vulgata: invasit autem eas tremor et *pavor*...

Românesce: erau cuprinse de cutremur și de spaimă...

II. Luca V, 26:

Ulfila: jah us-*filmei* dissat allans...

Vulgata: et *stupor* prehendit omnes...

Românesce: și *spaima* a cuprins pe toți...

Ca verb, goticul *film-* se traduce prin «uimire», adecă situațiunea în care omul își perde cumpătul:

III. Marc I, 22:

Ulfila: jah us-*filmans* vaurthun...

Vulgata: et *attoniti* fuerunt...

Românesce: și s'aũ *uimit*...

IV. Luca XI, 43:

Ulfila: us-*filmans* than vaurthun allai...

Vulgata: *attoniti* autem facti sunt omnes...

Românesce: și se *uimiau* toți..

Löbe, Gaugengigl, Diefenbach și alții confundă pe goticul ulfilian «film-» (spaimă) cu germanul — nu goticul — «film» (pele), explicând spaima prin rădicarea peleii sau prin eșire din pele. Precum românul «speriare» (=ital. spaurare) nu se înurdesce cătuși de pușin cu românul «për» (=pilus), deși «sper» și «për» se asemăna în aparință, tot așa germanul «film-» (pele) este absolutamente alt-ceva decât goticul «film-» (spaimă).

«Film-» (pele), după legea corespunzătoare fonetice, nu diferă decât numai dără prin sufix de grecul *πέλλα* și de latinul «pellis», pretutindenii cu același înțeles concret de «pele»; cât despre «film-» (spaimă), Fick este cel dintâiu care a isbutit să limpețescă originea acestei vorbe. Ca temă verbală, goticul «film-an» (uimire) corespunde vechiului scandinav «fålm-a» (tremurare) și grecului *πελεμ-ίζω* (sguduire); ca temă nominală, goticul «-film-ein-» (spaimă) ne conduce — pôte — la grecul *παλμός* (bătăia de inimă); ca punct de plecare comun pentru această întrégă familiă de cuvinte, este radicala «pal», conservată în latinul «pel-lo» (împing) și în grecul *πάλλ-λω* (scutur); în fine, ca sens fundamental, o mișcare violentă sau — mai bine — febrilă (Kuhn, Zeitschr. XIX, 262 — 3; Fick, Vergl. Wtb.² p. 373; idem, Ehemalige Einheit p 234, 339).

Se știe că tulpina germanică primordială se despărțea din capul locului în trei ramuri: cea gotică, cea scandinavă și cea teutonică. Toate popoarele germanice, cu cari Românii, direct sau indirect, mult sau puțin, au avut a face încă de la secolul VII până astăzi, aparțin fără excepție ramurii teutonice. În această ramură teutonică, care se desbină în sute de dialecte și sub-dialecte, cuvântul *film-* (spaimă), fie ca verb, fie ca nume, nu se găsește nicăieri. Chiar în ramura scandinavă, mai apropiată de cea gotică și de la care avem prețioase monumente literare începând din secolul VIII, această vorbă nu se află cu vocala *i*, ci numai cu *â* în fâlma (tremurare, sau cel mult cu *e*, dacă vom admite ca făcând parte din aceeași familie pe islandezul *felmr* «spaimă» (Höfer, Zeitschr. f. die Wiss. d. Spr., t. III p. 58). Prin urmare, Românii Banățeni au putut împrumuta pe dina *Filma* exclusivamente din limba gotică, nu însă de la Goții proprii șiși, cu cari n'au fost nici odată în contact, ci de la acei Gepizi de lângă Tisa, cu cari s'au învecinat, la marginea occidentală a Bănățului, în curs mai bine de un secol.

Deja la Gepizi, poate și la Goții proprii șiși, vorba *film-*, afară de sensul său ulfilian de «spaimă», cată să fi însemnat o dină, o Nornă sau Valkyriă, căci Românii Banățeni împrumutară de la dînșii nu un cuvânt comun, ci anume personificațiunea cea mitică, ba încă în legătură cu o legendă întregă de un caracter vechi germanic foarte pronunțat: «dinele căletoresc, purtând sufletele ome-
nilor morți, iar cea mai rea din ele, deși e mai mică, totuși poruncesce dinelor celor bune».

Negreșit însă că în fragmentul biblic al lui Ulfila, de vreme ce este biblic, nici că se poate aștepta cine-va de a întâlni o accepțiune păgână a vorbeii *film-*. În acest mod, cercetarea noastră umple o lacună în mitologia gotică.

Din cele două cuiburi ale Românismului, unul la Olt și cel-lalt la Timiș, Oltenia a fost scutită aproape cu desăvârșire de invasiuni străine, și totuși nu se poate dice că ea și-a păstrat naționalitatea mai bine decât Bănatul, unde Românul a fost neconținut în contact cu tot felul de nĂmuri barbare. Cei mai plugari dintre toți RomĂnii prin ĂnsĂși natura unui pĂmĂnt roditor peste mĂsurĂ, BĂnĂțeniĂ se ĂmpĂcau cu HunniĂ, cu GepidiĂ, cu AvariĂ, cu SlaviĂ, cu UnguriĂ, hrĂnindu-Ă pe toĂi rĂnduri-rĂnduri și lĂsĂndu-Ă apoi pe toĂi sĂ plece Ănainte, pe cĂnd Românul rĂmĂnea pe loc, adevĂratul *aușoniu* al țĂrii dela Attila și pĂnĂ astĂdĂ. Ne'nterupta atingere cu strĂiniĂ l'a fĂcut pe de o parte mai gelos de propria sa naționalitate și mai conservator de fricĂ de a n'Ă perde; dar tot-odatĂ, pe de altĂ parte, memoria acelei atingeri s'a petrificat pe nesimțite, ca nisce straturĂ suprapuse, Ăn graiul și Ăn legenda RomĂnilor din BĂnat, astfel cĂ numai la dĂnșii noi mai gĂsim tunele tradițiunii etnice medievale, pe cari Ăn deșert le-am cĂutĂ Ăn Oltenia, cu atĂt și mai puțĂn Ăn Ardel.

Vom da un exemplu saĂ douĂ.

Am vorbit mai sus despre Gepidi, cari nu erau decĂt o ramurĂ de Goți. DupĂ aceștii Goți, precum Ăi numesce Priscus, BĂnatul a fost cĂtrocit de Avari, pe cari ĂnsĂ i-au nimicit FranciĂ, anume Carloman prin fiul seĂ Pipin, gonindu-Ă din regiunea Tisei: «trans Tizam fluvium fugatis», dupĂ expresiunea contimporanului Eginhard (cf. Zeuss, Die Deutschen p. 738). BĂnĂțeniĂ darĂ cunoscurĂ acum douĂ mari popĂre germanice: pe Goți și pe Franci. «Ăn BĂnat pĂnĂ Ăn diua de astĂdĂ—dice Simeon MangiucĂ (Albina din Viena, 1866 «No. 88) — cĂnd vine vre-un NĂmț prin sate romĂnesci, se iaĂ copiii «dupĂ el și strigĂ drept semr de bațjocurĂ: NĂmț! NĂmț! *Goto-FrĂnt!* și tot așĂ mai departe fĂcĂnd versuri de bațjocurĂ, parte «rușinĂse, la fie-care sentințĂ de douĂ versuri Ăn cadențĂ repețesc: «NĂmț! NĂmț! *Goto-FrĂnt!*» Din generațiune Ăn generațiune mumele romĂnce din BĂnat au fĂcut pe copiii lor sĂ urascĂ pe vechii asupritori *Goți* și *Franci*, cari vorbiau de o potrivĂ nemțesce și

ale cărora numi, întrunite în singurul *Gotofrént*, au ajuns acolo până la noi ca un archaism supra-viețuit în graiul cel copilăresc.

S'a repetat mereu că «Ler-Dòmne», obiceiul refren al colinelor române, este o reminiscență despre împăratul Aurelian. Această opinie n'are nici un temei, și chiar nici un sens. În cursul meu de la Facultatea de Litere din București, eu am demonstrat deja că acel «Ler-Dòmne» nu este alt ceva decât «Lar-Dominus» al mitologiei române. Aurelian, în orî-ce caz, nu putea să fi fost drag Românilor din Dacia, pe cari tocmai dînsul i-a trădat, lăsându-i fără administrațiune și fără legiuni în prada barbarilor. O amintire despre Aurelian s'a păstrat totuși, însă numai la Bănățeni; și cauza este că acest împărat, Daç de origine și foarte celebru prin vitejiă, se născuse la Sirmium, actualul Mitrovitz, în fața sa în coasta Bănătului. Legenda cea bănățenă despre Aurelian merită a fi atinsă aci măcar în trecut.

Frații Schott, în colecțiunea lor cea germană de basmurî române din Bănăt (*Walachische Mährchen*, Stuttg. 1845 p. 213, 357), au publicat unul intitulat «Mandschiferu», care le-a fost comunicat din Oravița. Nesciind românesce, frații Schott explicau pe *Mângiferu* prin francesul «mange-fer», ceea ce ar fi la noi *Mâncă-feru*, nici o dată însă «Mângiferu», care e pur și simplu rostirea bănățenă cea dialectală pentru numele compus *Mân'-de-feru*, franțuzesce «main-de-fer».

Să se observe că în *Mân'-de-feru*, «mân'» nu este o scurtare din forma obiceiuită «mână», ci e forma românescă cea veche organică «mănu», la plural artîculat «mănule», care nu odată ne întîmpină în tipăriturile din secolii XVI și XVII, bună-ora în următoarele două exemple după Cipariu (*Prîncipia* p. 129):

1. Pentateucul Orăștian din 1581: «*mănule'i* eră flocöse ca a lui Isav fratelui său *mănu.*»

2. Omiliarul moldovenesc din 1643: «și ai în cap cunună și în *mănu* steg....»

«*Mân'-de-feru*» este dar arhaicul «*Mănu-de-feru*».

În basmul din Oravița, sau mai bine în legenda transformată în basm, Mân'-de-feru este un om din popor, care își începe cariera ca ostaș de rând, foarte sărac și foarte cheltuitor, plăcându-i mai mult vinul decât femeile, dar de o forță fizică și de o vitejiă atât de prodigioasă, încât îngrozesca pe toți și la urma urmelor ajunge împărat. Este caracteristic mai cu samă, cum Mân'-de-feru tăia omenii cu sutele și cu miile, ca și când ar fi neșce mușce.

N'are cine-va decât să alătoreze legenda bănățenească cu biografia lui Aurelian cea scrisă de Flavius Vopiscus, unde ni se spune întocmai așa despre sărăcia și cheltuelile acestui împărat, eșit din poporul de jos: «humiliori loco natus», plăcându-i mai mult vinul decât femeile: «vini et cibi paulo cupidior, libidinis rarae», și apoi de o forță fizică extra-ordinară: «nervis validissimis», și atât de vitez, atât de tăietor de omeni, încât într'o singură bătălie a ucis cu mâna sa patru-zeci și opt dușmani, iar în diferite bătălii din același resboi peste nouă-sute cincă-zeci: «Aurelianum manu sua bello Sarmatico uno die quadraginta et octo interfecisse, plurimis autem et diversis diebus ultra nongentos quinquaginta».

De ce însă Bănățenii îl numesc pe Aurelian *Mân'-de-feru*? îl numesc așa fiind-că tot așa îl numiau chiar vechii Români, tocmai legionarii cari serviau sub dînsul pe când el era încă numai colonel, «tribunus militum», spre a-l deosebi prin această poreclă de un alt colonel Aurelian, mai puțin bătaios decât dînsul. Ne-o spune foarte neted Flavius Vopiscus: «quum essent in exercitu duo Aureliani tribuni, hic, et alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat *manus ad ferrum*, ut si forte quaeretur quis Aurelianus aliquid vel fecisset vel gessisset, suggereretur: Aurelianus *manu ad ferrum*, atque cognosceretur».

Între latinul «Manu-ad-ferrum» și între românul «Mân'-de-feru» există aceeași diferență prepozițională ca franțuzesce între «main-de-fer» și «main-au-fer».

Mân' de-feru, «manu-ad-ferrum», iată dară singurul Aurelian cunoscut Românilor, și numai celor dela Timiș, permițându-ne astfel

a înșira acum cronologicesce continuitatea cea teritorială a elementului românesc din Bănat:

- sub Traian;
- sub Aurelian;
- sub Hunni;
- sub Gepiđi;
- sub Franci...